
LEOPOLD I.
DE EERSTE KONING VAN EUROPA 1790-1865

Gita Deneckere

LEOPOLD I

De eerste
koning van
Europa

DE BEZIGE BIJ ANTWERPEN

Opgedragen aan de nagedachtenis van Jean Stengers
en aan het leven met M., mijn liefste brievenprins

© 2011 De Bezige Bij Antwerpen en Gita Deneckere

De Bezige Bij Antwerpen
Mechelsesteenweg 203
B-2018 Antwerpen
info@debezigebijantwerpen.be
www.wpg.be

Vertegenwoordiging in Nederland
Uitgeverij De Bezige Bij
Van Miereveldstraat 1
1071 DW Amsterdam
www.debezigebij.nl

Omslagbeeld: Portret van Leopold, prins van Saksen-Coburg door
George Dawe, ca. 1825. Olie op doek. Het portret maakt deel uit van
de 'Oorlogsgalerij van 1812' in het Winterpaleis te Sint-Petersburg
© Hermitage Museum Sint-Petersburg / foto Yuri Molodkovets
Kaart 'Europa na het Congres van Wenen', kaart 'Duitsland voor
de eenmaking' en stamboom: Bart De Neve
Zetwerk: Karakters, Gent

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft getracht de auteursrechten van alle opgenomen beelden te achterhalen. Eventuele rechthebbenden wordt verzocht zich in verbinding te stellen met de uitgeverij.

ISBN 978 90 8542 317 1
NUR 686
D/2011/0034/352

INHOUD

9 INLEIDING

29 HOOFDSTUK 1.

EEN PRINSENLEVEN IN DE TIJD VAN NAPOLEON

- 30 De bakermat
- 32 De stamboom
- 35 'Welt haben' in Coburg
- 39 De hoge trappen
van het Winterpaleis
- 49 De kinderjaren van een rozenprins
- 58 Coburg onder de Rijnbond
- 65 De veldtochten tegen Napoleon
- 69 Het intellectuele netwerk in Bern

75 HOOFDSTUK 2.

VREDE IN EUROPA

- 77 Parijs 1814: 'een groot, uit-
gestrekt en prachtig gekkenhuis'
- 80 'Le Congrès danse, mais ne
marche pas'
- 87 De Heilige Alliantie
tegen de vooruitgang
- 90 De privacy van vorsten
en de publieke opinie

99 HOOFDSTUK 3.

PRINCE CHARMING VAN GROOT-BRITTANNIË

- 100 Minor star in Londen
- 106 'The childish love of Princes'
- 110 *Sense and sensibility*
aan het Britse hof
- 118 Het private sprookjeshuwelijk
- 130 'The Queen Caroline Affair'
- 137 De nieuwe troonopvolgster
- 140 Een lusteloze weduwnaar
van stand

153 HOOFDSTUK 4.

EEN GRIEKS KONINGSDRAMA

- 154 Solidariteit met
de Griekse opstand
- 157 De moderne Griekse natie
van Ioannis Capodistrias
- 164 Leopold tussen hamer en
aambeeld
- 176 Afstand van de Griekse troon

185 HOOFDSTUK 5.

KONING DER BELGEN

- 188 'Un roi au scrutin'
- 194 Parallele diplomatie
- 205 De oversteek van
een verkozen koning
- 212 De eed van een Belg door adoptie

217 HOOFDSTUK 6.

EEN VADERLAND IN EUROPA

- 218 Het huwelijk met Frankrijk
- 224 De stichting van de dynastie
- 230 Gezant van de vrede in Europa
- 239 Geweld in naam van de koning
- 245 De vorst en de grenzen
van zijn vaderland

255 HOOFDSTUK 7.

QUEENMAKER VAN VICTORIA

- 259 De politieke opvoeding
van prinses Victoria
- 263 Staathuishoudkunde
voor Europese vorsten
- 267 'Il mio secondo padre'
- 270 Victoria R[egina]
- 278 Het geslacht van de macht

285 HOOFDSTUK 8.

THE HOUSE OF SAXE-COBURG

- 286 Het koninginnenstuk van
de makelaar in macht en liefde
- 288 De hand van Albert tussen
huwelijkspolitiek en passie
- 300 Duitse roots en Britse titels
- 306 'Health and Happiness to
Victoria and Albert'
- 316 De 'Entente Cordiale'
- 329 Europees familie-uitstapje
naar Coburg
- 332 Het publiek geheim van Leopold:
dubbele moraal en schandaal

349 HOOFDSTUK 9.

**DE CONSTITUTIONELE
MONARCHIE**

- 350 'Le roi règne, mais ne gouverne pas'
- 354 Nostalgie naar het absolute
koningschap?
- 358 Engeland: goede ministers van
de kroon en de affectie van het volk
- 367 De uitvinding van de monarchie
in België: de charmes van de
democratische grondwet
- 369 Het wettelijke land: de spelregels
van de representatieve democratie
- 382 Het werkelijke land: volk en natie

397 HOOFDSTUK 10.

**DE REVOLUTIE VAN 1848
ALS BREUKVLAK**

- 399 'How will this end?'
- 405 België als rots in de revolutionaire
branding
- 410 De garanties van de grondwet
- 417 De achttiende Brumaire van
Louis Bonaparte
- 432 Albert van Saksen-Coburg,
de ongekroonde koning in
'the land of the people'
- 446 België tussen orde en vrijheid

455 HOOFDSTUK 11.

**DE VERLOREN ZAAK VAN
DE HEILIGE ALLIANTIE**

- 458 De aardappelziekte, 'Pilgerstein'
en de Spaanse huwelijken
- 462 De Heilige Alliantie en
de revolutiegolf van 1848
in Europa
- 482 De 'family of nations' als dam
tegen het communisme
- 488 Conversatie van oude
krokodillen over Europa
na de coup d'état

497 HOOFDSTUK 12.

**HET EINDE VAN DE VREDE
IN EUROPA**

- 500 De aanloop naar de
Krimoorlog en de persoonlijke
diplomatie van Leopold
- 508 'The Navy and the Nation'
- 523 Wederkerige 'vriendschap'
tussen vorsten
- 531 De val van Sebastopol en
de vrede van Parijs
- 537 Het Risorgimento en
de eenmaking van Duitsland

551 HOOFDSTUK 13.

**BELGIË TUSSEN EENHEID
EN VERDEELDHEID**

- 552 De jubelfeesten van 1856 en
de Vlamingen als 'ware Belgen'
- 560 De natie verdeeld door
de 'kloosterwet' in 1857
- 573 De militaire versterking
van Antwerpen
- 581 De laatste regeringscrisis

587 HOOFDSTUK 14.

**DE HOOP VOOR DE TOEKOMST
VAN HET VADERLAND**

- 593 De hertog van Brabant en
het huwelijk met Habsburg
- 611 De graaf van Vlaanderen
- 613 De oogappel Charlotte
- 619 De grootse taak in Mexico

645 **EPILOOG**

- 645 De 'böse Sieben',
laatste levensjaren
- 652 De aftakeling van
een trotse man
- 660 Rex numquam moritur

673 Dankwoord

675 Verantwoording

681 Bronnen

686 Bibliografie

696 Noten

724 Plaatsnamenregister

728 Namenregister

INLEIDING

Ik heb Leopold I ongeveer twintig jaar geleden voor het eerst ontmoet. Voor mijn doctoraatsthesis deed ik toen onderzoek naar de stem van het volk in de geschiedenis en hoe die al dan niet gehoor krijgt in het pluche van de politiek. Mijn queeste naar de vox populi bracht me in het Koninklijk Paleis in Brussel. Op de zolderverdieping van een zijvleugel is aan de Hertogstraat 2 het archief ondergebracht. Toen ik er kortgeleden mijn laatste nasporingen voor dit boek wilde doen, moest ik er naar aanleiding van een vakbondsbetoging een rijkswachtversperring trotseren. Het Koninklijk Paleis bevindt zich immers in de neutrale zone die in 1891 werd ingesteld om het volk bij betogingen op een veilige afstand van het hart van de macht te houden. In wezen is dat in een democratie een lege plaats, aangezien het volk soeverein is. De relatie tussen vorst en volk neemt net daarom fascinerende vormen aan.

Het Archief van het Koninklijk Paleis is een verrassend open en transparante instelling. Wat zich voor de tijdgenoten achter de schermen afspeelde, is tot het aantreden van koning Boudewijn in 1951, voor ons, historici en geïnteresseerde burgers, vrij toegankelijk. Voor documenten uit de lang vervlogen tijd van Leopold bestaat geen enkele restrictie op de raadpleging. Het Archief van het Koninklijk Paleis is wat de bewaring en ontsluiting betreft een afdeling van het Algemeen Rijksarchief in België, maar het heeft toch een wat apart karakter. Het is tegelijk een dienst van het kabinet van de koning en het bevat onder meer het private archief van de leden van de koninklijke familie. Daarbij komt de locatie, in een zijvleugel van de koninklijke macht. Maar ook de beminnelijke en ietwat sfinxachtige persoonlijkheid van de archivaris speelt een rol in het speciale gevoel dat me na al die jaren nog altijd bekruipt als ik bestofte bundeltjes met brieven voorzien van de zwierige signatuur van 'mijn' Leopold onder ogen krijg. Archivaris Gustaaf Janssens, een specialist van de Spaanse Nederlanden in de zestiende eeuw, is een overtuigd democraat en bijzonder hulpvaardig in het ontsluiten van de schatten die in zijn archief verborgen zitten. Hij was het, die me twintig jaar geleden aan Leopold voorstelde in dat weinig tot de verbeelding sprekende leeszaaltje met slechts twee kleine ronde vensters aan weerszijden van het gebouw. Te hoog om een glimp te kunnen opvangen van de binnentuin van het paleis of van de huidige koning, mocht die daar toevallig een wandelingetje maken.

Leopold kwam zonder veel plichtplegingen recht op me af en gaf me een hand. Hij heeft me sindsdien niet meer losgelaten, ook al heb ik ondertussen veel andere dingen gedaan en geschreven waarbij hij niet te pas kwam. Misschien is dit boek wel een afscheidsgroet. Hij sprak me meteen aan, over de tijd heen. De archivaris had me bij wijze van kennismaking Leopolds brieven aan koningin Victoria ter hand gesteld, althans de kopieën daarvan, die in mei 1966 door koningin Elizabeth II bij een staatsbezoek aan Boudewijn zijn geschonken. De brieven zijn ingebonden in drieënveertig lederen bundels; ze tellen volgens de nummering van de Royal Archives in Windsor 8999 pagina's

beschreven met Leopolds mooi regelmatige handschrift, dat naar het einde van zijn leven toe een klein beetje beverig werd. Waarschijnlijk ben ik na Lord Esher en Arthur Christopher Benson de eerste die deze brieven integraal heeft doorgenomen. Zij publiceerden in 1907 *The Letters of Queen Victoria 1837-1861*, een door het Britse koningshuis geautoriseerde selectie van Victoria's correspondentie, in drie vuistdikke delen. De briefwisseling tussen Victoria en haar 'dearest Uncle Leopold' vormt er een aanzienlijk onderdeel van en levert de continuïteit in de correspondentie vanaf haar troonsbestijging tot het overlijden van haar dierbare echtgenoot Albert, in 1861. Toch is van de hele collectie brieven die tussen hen heen en weer gingen naar schatting minder dan een tiende gepubliceerd.¹ De relatie tussen Leopold en zijn machtige nicht werd op die manier gefilterd door de victoriaanse blik van twee schriftgeleerden in het eerste decennium van de twintigste eeuw. Zij wilden hun koningin zo Brits en zo onafhankelijk mogelijk maken. Haar assertiviteit tegenover Leopolds politieke 'intrusie' werd overbelicht, terwijl de diepgaande invloed van de Coburgconnectie op de Britse monarchie zo veel mogelijk buiten beeld bleef. De connectie werd als persoonlijk en familiaal beschouwd, allerminst politiek: 'her connection with Germany always remained a personal and family matter, not a political one'. Benson & Esher plaatsten koningin Victoria in de genealogie van de Hannovera, die ze zelf emotioneel verloochend had. Haar vader Edward, de hertog van Kent, stierf toen ze acht maanden oud was. Haar moeder Victoire, Leopolds zus, was een Saksen-Coburg. Victoria was getrouwd met een Saksen-Coburg, haar volle neef, en sprak ook Duits met hem. Voor haar was Leopold haar echte vader en Coburg haar tweede thuis. Tot en met de recente kostuumfilm *The Young Victoria* van Jean-Marc Vallée (2009) wordt een negatief beeld van 'dear Uncle' opgehangen, een beeldvorming die teruggaat op Bloomsburybiograaf Lytton Strachey (1921), wiens boek nog steeds herdrukt wordt en het meest geciteerde is van alle Victoriabiografieën – en dat zijn er veel.

Destijds, voor mijn proefschrift *Sire, het volk mort*, kon ik volstaan met een checklist van datums waarop het volk op straat gekomen was. Ik confronteerde dat lijstje met de brieven die welhaast als een dagboek kunnen worden gelezen. Meestal had ik prijs. Leopold en Victoria schreven elkaar soms drie keer per week over van alles en nog wat: het weer, de kinderen en kleinkinderen, de politiek in eigen land, Europa en de wereld, kleine en grote gebeurtenissen, futiliteiten en wederwaardigheden, hongersnood, opstanden en rampen, de Franse Revolutie, democratie en dictatuur, hun volk en hun ministers, indrukken en visies op korte en lange termijn, woede, vreugdes en verdriet, humeuren, herinneringen en hartstochten. Het was de openhartigheid die me meteen trof, de zeer directe formulering van de intiemste gedachten en gevoelens door vorsten met een enorme epistolaire cultuur en lust voor het schrijven. De wonderbaarlijke 'output' aan brieven was typisch voor de negentiende eeuw. Volgens een zeer conservatieve schatting, waar haar brieven aan vrouwelijke correspondenten bijvoorbeeld niet zijn inbegrepen, produceerde

Victoria gemiddeld 2500 woorden per dag. Als men al haar brieven en dagboeken zou bundelen, beslaat haar verzameld werk minstens 700 volumes, naar rato van een boek per maand.² Leopold hoefde qua productiviteit zeker niet voor Victoria onder te doen. In een brief aan zijn dochter Charlotte aan het einde van zijn leven verzuchtte Leopold dat hij half dood was van het schrijven, wat zijn kleine briefje aan haar 'dubbel verdienstelijk' maakte. In het centrum van de internationale politiek vond hij de correspondentie die van alle kanten kwam iets curieus, maar ook erg vermoeiend.³ Zijn correspondentienetwerk over heel Europa was gigantisch en voor de historicus, gewend om binnen nationale grenzen te werken, bijna onoverzienbaar. Een reis langs alle Europese hoofdsteden tot in Moskou en Constantinopel zou nog niet volstaan om al zijn brieven thuis te brengen. Hij onderhield immers ook intense betrekkingen met kleine vorsten, met zetel in Coburg of in Triëste, Korfoe of Meran. Leopold schreef zoals wij vandaag mailen, vaak kattedelletjes, maar ook doorwrochte epistels om zijn eigen optreden te verantwoorden of zorgvuldig afgewogen raadgevingen aan anderen. In de banaliteit van zijn ontboezemingen gaat soms een ontwapenende esprit schuil: 'We have had fogs almost every day and should have been justified in getting the spleen.'⁴ Voor de communicatie van zijn diepste gevoelens ging Leopold subtieler te werk. Toen hij zich naar aanleiding van het conflict over de Belgische grensregeling in 1838 als een oud meubel voelde, dat door Victoria werd weggezet, hoedde hij zich ervoor daarover te klagen. Zodra de genegenheid begon te verminderen, konden verwijten dat liefdesverlies immers alleen maar sneller doen gaan. Daarom zei hij niets. In een leven vol verdriet en teleurstellingen als het zijne was het verlies van Victoria's genegenheid het allerergste.⁵ In Leopolds brieven is de scheiding tussen het politieke en het persoonlijke, tussen rede en gevoel, tussen verstand en emotie vaak heel moeilijk te maken. Men zou dat niet meteen verwachten van een man in zijn positie. Dat intrigeerde me.

De brieven, of 'ein Journal der ganzen Vergangenheit'

Er is in feite geen andere historische bron, zelfs geen ander type egodocument, zo precieus als de intieme brief.⁶ Officiële documenten of missiven zijn per definitie droog en saai en ambtelijk. Ze bevatten geen leven, geen subjectiviteit. Autobiografieën en memoires hebben dat wel, maar die worden achteraf gearrangeerd met het oog op het (zelf)beeld dat de auteur wil overbrengen. Ze zijn gefilterd door de afloop van het (levens)verhaal en de zeef van het geheugen. Herinneringen worden vervormd, pijnlijke en schaamtevolle gebeurtenissen verdrongen of verdoezeld. Leopold hechtte persoonlijk veel belang aan memoires, bij wijze van 'historia magistra vitae', geschiedenis als leerschool voor het leven. Helaas werd de geschiedenis volgens hem zelden geschreven door degenen die zelf de belangrijkste 'bewegers' van gebeurtenissen waren. De Engelse geschiedenis bijvoorbeeld, was hoofdzakelijk op basis van de *ogenschijnlijke* gebeurtenissen en gevolgen geschreven. Dat was veel minder instructief dan de authentieke memoires van de belangrijkste

mannen, en van rechtstreekse getuigen die echt gezien hadden wat er gebeurde en dat opschreven. De Franse geschiedenis was in dat opzicht veel rijker. De voorwaarde was natuurlijk dat de memoires 'eerlijk' waren en niet doelbewust gefabriceerd zoals al te vaak gebeurde, vooral in Parijs...⁷ Leopold heeft zelf zijn memoires niet geschreven. Na de dood van Albert ging hij in 1862 wel in op Victoria's verzoek zijn *Reminiscences* op te tekenen aan Coburg. Die vormen een (beknpte) rationalisatie achteraf, met veel gaten en hier en daar een fout.⁸

Leopold hield een dagboek bij, maar met welke frequentie en continuïteit is niet duidelijk. Of er iets van bewaard is gebleven evenmin. Hij verwijst er alleen af en toe naar in zijn brieven aan Victoria. Van het dagboek zelf is in het Archief van het Koninklijk Paleis voorlopig geen spoor teruggevonden. Wellicht heeft hij het vlak voor zijn dood vernietigd. Ook Leopolds moeder Augusta schreef met een ijzeren zelfdiscipline in haar dagboek. Het was arbeid voor haar, een verplichting die ze zichzelf oplegde. Haar schrijfkamer-tje was een bezinningsruimte. Op reis was haar schrijfgerei haar voornaamste bagage. Het uitgebreide dagboek, dat in Windsor wordt bewaard, is een spiegel van het romantische levensgevoel op het breukvlak van het ancien régime en de nog moeilijk te bevatten nieuwe tijd. De versnelling van de geschiedenis aan het einde van de achttiende eeuw en de revolutionaire breuk tussen heden en verleden maakte van het dagboek een zeer populair genre in dat tijdsgewricht.⁹ Augusta wilde het ogenblik, het moment vatten in een chronologische opeenvolging van snapshots. In april 1854 bezorgde Leopold zijn moeders dagboek aan Victoria. Hij dacht dat het haar bijzonder zou interesseren, de nobele geest van haar grootmoeder kwam er goed naar voren, ook al had zijn zus 'truly with a sort of insanity' de meeste namen uitgekrabd. Het lijkt wel een obsessie in het Britse koningshuis, want ook Victoria's 122 dagboeken, bijgehouden van 1831 tot 1901, zijn grotendeels voor de eeuwigheid verminkt door haar jongste dochter Beatrice, die eigenmachtig de inhoud transcribeerde en de originelen vernietigde. Leopold ging met zijn eigen dagboeknotities naar eigen zeggen zodanig voorzichtig te werk dat het dagboek zelfs in andermans handen mocht vallen. Hij legde net genoeg vast om zich alles voor de geest te kunnen halen wat hij zich later zou willen herinneren. In 1860 waren dat de moeilijke jaren 1839-1840, in de zomer voor zijn dood herlas Leopold zijn dagboek uit de periode 1811-1816. Hij vond het een merkwaardig en interessant document. Hoe zoveel zaken waarom hij zich toen bekommerde nu zo veraf waren en andere vormen aannamen in het heden. Hij vroeg Victoria om bij gelegenheid ook iets van zijn 'beloved mother's journal' terug te zien. Een maand later insisterde hij om het dagboek op te sturen. 'I wish to see it much.' Het is er niet meer van gekomen.¹⁰

Een dagboek dat regelmatig wordt bijgehouden, bevat doorgaans bespiegelingen aan het einde van de dag. De auteur blijft meester over zijn verhaal en kan de beschreven gebeurtenissen en gevoelens 'après coup' retoucheren zonder

dat iemand over zijn schouder meeleest. Er is geen dialoog, de ontboezeming is slechts op het zelf en een imaginaire ander gericht. In dagboeken en memoires wordt iets vastgelegd voor later. De finaliteit van het schrijven ligt in het registreren, het vasthouden van heden en verleden. Brieven hebben niet dezelfde conserverende functie als een dagboek of memoires. Wie zich op brieven baseert, kan de geschiedenis letterlijk op heterdaad betrappen. Het relationele karakter van een intieme briefwisseling maakt het des te spannender voor de historicus, die achteraf het leven van de doden binnendringt. In een brief krijgt het 'nu' gestalte in het contact dat gelegd wordt tussen twee mensen, ook al zit er tijd tussen het schrijven van de brief en het antwoord van de geadresseerde. Er is altijd wederwoord mogelijk, de brief is zelfs op die weerklank uit. Briefschrijvers zijn meer bezig met hun relatie dan met zichzelf of hun nagedachtenis. De dialectiek van de brief is expressief en tactisch: in de formulering van wat ik denk en voel en verlang, hou ik rekening met wat de ander graag hoort. Een brief schrijven is de ander minstens tot een antwoord verleiden. Een verliefde briefschrijver heeft vaak zelfs helemaal niets te zeggen. Hij wil dat de geliefde zijn brief vasthoudt en besnuffelt: de brief onderhoudt het verlangen en is er tegelijk het spoor van. De historicus krijgt via deze 'fragments d'un discours amoureux' het voorrecht ongevraagd en enigszins voyeuristisch deelgenoot te worden van een affectieve verhouding.¹¹

Vanaf zijn prille jeugd schreef Leopold overvloedig brieven. Hij erfde de schrijfkunst van zijn moeder. Met zijn twaalf jaar oudere zus Sophie onderhield hij vanaf 1804, toen hij veertien jaar werd, een levendige correspondentie. Zijn 'sorella' was in die eerste periode zijn voornaamste vertrouweling en boezemvriendin. Hij schreef haar zelfs vaker dan zijn moeder, die dan ook erg afgunstig was van de intieme correspondentie tussen haar oudste dochter en jongste zoon. De brieven kwamen opnieuw aan de oppervlakte bij Sophies overlijden in 1835; ze werden later gepubliceerd. In zijn eigen woorden bevatte de brieven van Leopold aan Sophie bijna 'ein Journal der ganzen Vergangenheit'.¹² Die omschrijving geldt bij uitbreiding voor de omvangrijke briefwisseling die Leopold met zijn talrijke intimi onderhield gedurende zijn hele leven, niet het minst met vrouwen. Ook al zijn er stapels brieven verloren gegaan, vernietigd of nog niet getraceerd en blootgelegd, het is mogelijk om deze 'Vergangenheit' bijna dag aan dag te volgen op basis van Leopolds intieme brieven alleen. Elke claim op representativiteit is ijdel gezien de geweldige productiviteit van de briefschrijver. Ik had ook niet de ambitie een statistische inhoudsanalyse van zijn woordgebruik te maken. Het door mij bestudeerde corpus, met de complete collectie brieven aan Victoria als rode draad, is in ieder geval omvangrijk en vooral rijk genoeg om via de 'ein-fühlende' methode empathisch inzicht te krijgen in Leopolds persoonlijkheid en relaties. Toch was een karakterstudie niet mijn voornaamste doel. Ik ben in de eerste plaats historica en pas dan biografe. De biografie is voor mij een opstapje naar de geschiedenis, een toegang tot de 'Vergangenheit' die aan de hand van Leopold als sterk betrokken getuige en hoofdrolspeler van zijn

tijd eens zo boeiend is. Zijn levensgeschiedenis is verweven met de Europese geschiedenis van Napoleon tot Bismarck. In zijn brieven licht daadwerkelijk 'die ganze Vergangenheit' op: een totaalgeschiedenis die juist door de persoonlijke, gevoelsmatige en subjectieve component extra dimensie en betekenis krijgt. 'Het hart', schreef hij aan Victoria, 'is een goede gids in belangrijke zaken. Het moet geholpen worden door een gezond begrip, maar het bindt mensen meer dan de grootste wijsheid.' 'In alle grote zaken op deze aardbol' is het hart zelfs vaak een betere adviseur dan het hoofd. Alle mensen die 'echt groot' waren geweest, beschikten behalve over hun genie ook over warme gevoelens. Behalve natuurlijk bepaalde militaire veroveraars. Voor hen, die 'een beetje hard' moeten zijn, vormt het gevoel slechts een belemmering.¹³ Leopold was geen vechtjas. Anders dan het pronken met zijn militaire onderscheidingen doet vermoeden, huiverde hij van oorlog en geweld. Zijn opmerkelijke opgang in Europa is dan ook niet zozeer aan zijn militaire wapenfeiten toe te schrijven, maar aan de politiek van het hart, een web van liefdesintriges en huwelijksconnecties, dat in belangrijke mate met behulp van brieven werd geweven.

Leopold is een tijd- en landgenoot van Goethe; de 'Sehnsucht' is in zijn brieven alomtegenwoordig. Daarom is het erg jammer dat de brieven aan zijn eerste grote liefde, Charlotte van Wales, de kroonprinses van Groot-Brittannië, niet bewaard werden, of nog niet teruggevonden zijn. In tegenstelling tot de hare aan hem, waarin de vurige hartstocht in hun relatie bijna tweehonderd jaar later nog altijd voelbaar is. Charlotte viel niet meteen voor Leopold, nochtans de mooiste prins van Europa volgens Napoleon. Toen ze dat dan toch deed, eerst met haar verstand, vervolgens tot over haar oren verliefd, opende zij niet alleen zijn hart, maar ook de poort naar de wereldbühne. Na haar tragische overlijden in 1817 werden meteen – grotendeels gefingeerde – 'memoires' gepubliceerd. Hun romantische idylle werd tot in de details uit de doeken gedaan. Leopold beklagde zich over de 'brutale publieke nieuwsgierigheid' die inbreuk pleegde op zijn persoonlijke herinneringen. Hebben de doden recht op privacy? Volgens de Nederlandse journaliste Elsbeth Etty niet. Zij laakt de politieke biografieën waar uit pudeur zeer terughoudend wordt omgegaan met privéaangelegenheden van de protagonist. De ideale biografie dringt volgens haar juist wél door tot in de persoonlijke levenssfeer van de gebiografeerde, om diens hele persoonlijkheid, inclusief de duistere kanten, te kunnen belichten.¹⁴ Dat betekent ook dat liefdesbrieven 'for your eyes only' met rode oortjes kunnen worden meegelezen door de biograaf. Of daarmee postuum een reputatie wordt geschonden, hangt in hoge mate van zijn of haar fijngevoeligheid af. 'We zijn de levenden respect verschuldigd, maar de doden zijn we niets anders verschuldigd dan de waarheid', citeert de beroemde Shelleybiograaf Richard Holmes Voltaires *Traité sur la Tolérance* uit 1762.¹⁵ Soms kan enig inzicht in de intimiteit van de hoofdpersonages ook tot een vorm van rehabilitatie leiden. Louise van Orléans, Leopolds tweede wet-tige echtgenote, gaat veelal door voor een kwezel, het slachtoffer van een

verstandshuwelijk en koninklijk overspel. Uit Leopolds brieven aan haar blijkt iets anders. Ze vormen de parel aan de kroon van het Archief Goffinet, een verloren gewaande schatkamer aan historische documenten, die begin de jaren 1990 herontdekt werden in een dichtgemetselde kelder. Ik kreeg in 1997 de kans mee te werken aan de eerste publicatie over dit archief en werd getroffen door de innigheid van Leopolds gevoelens voor zijn vrouw.¹⁶ Zijn brieven aan Louise getuigen misschien niet van dezelfde passie als voor Charlotte, maar ze zijn onveranderlijk affectief geladen. Persoonlijke ontboezemingen die zich laten lezen als minnekozen met de geest. Ook in zijn liefdevolle verhouding met Louise legde Leopold zijn romantische ziel en zinnen bloot. In juni 1837, vlak voor Victoria koningin werd, was ze bij haar ouders in Frankrijk en moest hij tot zijn grote ergernis in Brussel blijven. Op een mooie avond wandelde de koning in de maneschijn, keek naar de elfen en de kabouters die dartelden in het park en luisterde naar de mysterieuze geluiden van een zomernacht. Dat was althans de sprookjeswereld die hij evoceerde in een brief aan zijn vrouw.¹⁷ Leopolds poëtische epistels doen me onwillekeurig denken aan de *Brieven aan Doornroosje* van Toon Tellegen. Welke prinses wil niet wakker gekust worden door zo'n prins?

In de intimiteit van zijn briefwisseling met Victoria, Louise, Charlotte en andere leden van zijn uitgebreide familiale netwerk komen ook Leopolds politieke ideeën naar buiten. Zo biedt deze correspondentie beslist niet alleen een kijk op zijn privépersoonlijkheid, maar ook op achtergronden van politieke gebeurtenissen en maatschappelijke ontwikkelingen die destijds niet voor publicatie bestemd waren. De persoonlijke politieke opvattingen van een grondwettelijk monarch zijn sowieso afgeschermd van de publiciteit door het schild van de ministeriële verantwoordelijkheid. Leopold formuleerde zijn politieke visies bovendien veelvuldig in de onnavolgbare stijl van zijn vertrouwelijke correspondentie. Hij rekende erop dat zijn brieven niet in de publieke sfeer zouden komen, zelfs niet in de semipublieke sfeer van de diplomatie. Uncle moest zich ervan verzekeren dat zijn brieven nooit door het Foreign Office geopend werden. Het verklaart de merkwaardige openheid en openhartigheid van de brieven. Om de discretie te garanderen werkte hij met het netwerk van privékoeriers dat vanaf 1814 door de Rothschilds werd opgezet en dat alle belangrijke financiële knooppunten in Europa met elkaar verbond. Zodra Victoria koningin was, zorgde hij voor een veilige communicatielijn, in de wetenschap dat alle brieven via de normale post stiekem geopend en gelezen werden. 'Dat zou niet *altijd* het geval mogen zijn met de onze.' Het was immers ook een truc van diplomatieke briefschrijvers om via lekken boodschappen door te geven zonder zich met een officieel bericht te compromitteren. Als Victoria niet wilde dat haar gevoelens 'uitlekten', maakte ze gebruik van een speciale boodschapper. Leopold deed dat bijvoorbeeld ook om haar zijn vreugde kenbaar te maken in verband met haar huwelijksplannen met Albert. Het was ongebruikelijk dat hij om tien uur 's avonds nog

schreef, maar hij kon de koerier niet zonder brief laten vertrekken. Hij had immers dagenlang 'geen uiting kunnen geven aan zijn gevoelens' ten gevolge van de door Victoria gewenste discretie. In zijn brieven via de gewone boodschapper bewaarde hij de stilte. Leopold speelde ook go-between en stuurde al haar brieven 'met veel plezier, in alle geheim en veiligheid' door naar Albert in Coburg. Victoria was er vrij gerust op dat haar brieven naar Brussel en Parijs veilig waren. Die naar Duitsland 'met *echte* consequenties' zond ze altijd via Rothschild – perfect *veilig* en erg snel.¹⁸

De openhartigheid van de briefwisseling met Victoria heeft ook te maken met het feit dat het een relatie tussen 'gelijken' betrof, ook al was Victoria bijna dertig jaar jonger en bejegende Leopold haar erg vaderlijk. Zodra ze in 1837 koningin werd, communiceerden ze als twee vorsten onder elkaar over hun taak als grondwettelijk monarch. Dat is op zichzelf bijzonder interessant. De relatie tussen een koning en zijn ministers of andere politici is immers veel meer een machtsrelatie. Het 'colloque singulier' schept een vorm van ontzag voor het koninklijke spreken. Het is zelfs noodzakelijk voor het koninklijke gezag dat het geheim bewaard wordt. De kroon mag niet ontbloot worden. Wat de koning werkelijk dacht en deed achter het schild van de ministeriële verantwoordelijkheid, kan pas worden gereveleerd als de archieven opengaan. Mutatis mutandis bevat het vertrouwelijke archief van een koning hoogst explosief materiaal mocht het in de tijd zelf naar buiten zijn gebracht. De historicus ontbloot de kroon als dat geen schade meer kan berokkenen. Het is bijvoorbeeld moeilijk denkbaar dat Leopold zijn eigen positie of de Belgische constitutionele monarchie zo goed had kunnen handhaven, als zijn eindeloos fulmineren tegen de 'absurde', 'stupide', 'krankzinnige' grondwet destijds in de openbaarheid was gekomen.¹⁹ Ik volg de Duitse historicus Johannes Paulmann dan ook waar hij pleit voor een herwaardering van de dynastieke banden als politiek communicatiekanaal tussen Europese vorsten. Het is een goudmijn voor historici. Niet zozeer om de persoonlijke relaties als zodanig, want karaktergeschiedenissen van koningen of het aanduiden van onderlinge sympathieën en antipathieën hebben slechts een zeer beperkte historische waarde. Er is een bredere kijk nodig om te zien hoe de persoonlijke, dynastieke en internationale betrekkingen vervlochten waren. Hoe werkten deze relaties in de praktijk? Welke vorm namen ze aan en op welke manier werden ze gecultiveerd? De dynastieke band was geen camouflage van de realiteiten van de machtspolitiek, maar opende juist de mogelijkheid tot uitwisseling van politieke ideeën tussen vorsten. Tussen koningen was minder dissimulatie nodig. Tegenover elkaar hoefden ze minder de schijn op te houden. Hun persoonlijke correspondentie bevat betrouwbaarder informatie dan formele diplomatieke zendingen, want ze drukte uit wat vorsten 'echt' en 'oprecht' dachten.²⁰ Leopold gebruikte die persoonlijke en directe diplomatie als een doelbewuste strategie. Het leverde hem zijn reputatie van arbiter van Europa op, maar ook de kritiek dat hij de buitenlandse politiek als zijn privéterrein beschouwde.

Voor mijn biografie vormen de talloze persoonlijke brieven van Leopold vanaf zijn prille jeugd aan het begin van de negentiende eeuw tot zijn overlijden in 1865 de opstap voor dat grotere verhaal over de eerste koning van Europa, een geschiedenis van de werdegang van een tijdperk in feite. Door resoluut voor het deelnemersperspectief te kiezen kunnen de merites van de intieme brief als gevoelsgeladen egodocument volop tot hun recht komen. In de Leopoldbiografieën tot dusver worden ze meestal slechts als dragers van feitelijke informatie behandeld. Mijn geschiedenis bekeken door de bril van Leopold wil de authenticiteit van de brieven exploiteren om de lezer in de geschiedenis mee te trekken. Waar ik Leopold letterlijk citeer, heb ik soms de taal van de brief overgenomen. Leopold was polyglot en schreef Engels, Frans en Duits, soms alles door elkaar in één brief of zelfs in één zin. Door dat over te nemen krijgt de lezer de illusie af en toe zijn stem te horen. Je ziet hem schrijven, leest zijn gedachten en gaat mee in zijn verhaal. Voor de leesbaarheid heb ik zijn epistels zo goed mogelijk proberen te vertalen en te parafraseren. Een aaneenrijging van citaten had niet 'gewerkt'. Ik heb natuurlijk ook tussen de regels moeten lezen. Tussen Leopolds brieven en mijn biografie zijn omzettingen gebeurd die door Holmes als 'dreamwork' zijn omschreven. Na het bureauwerk en het veldwerk van de biograaf komt het schrijfwerk: het droomwerk waar alles met elkaar verbonden wordt in een soort alchemistisch proces, waarvan men zich achteraf niet precies kan herinneren hoe het tot stand is gekomen.²¹

Via Leopolds betrokkenheid in het verhaal kan contact gelegd worden met het verleden dat voorbij is. Het waarnemersperspectief van de historicus, voorzichtig, afstandelijk en objectiverend, is niet bij machte het dode verleden weer tot leven te wekken. Ik had de ambitie om dat wel te doen, met behulp van sprekende details en fragmenten uit de brieven, die via het omstandige notenapparaat in de bronnen verifieerbaar zijn.²² Ik ben er ook diep van overtuigd dat historici weer meer verhalen moeten vertellen, willen ze het contact met het geïnteresseerde lezerspubliek niet verliezen. De overdreven verwetenschappelijkte geschiedschrijving heeft de neiging de geschiedenis te neutraliseren. Zoals Leopold mij raakte zodra ik hem las, wil ik mijn lezer raken. De biografie als handdruk, in de definitie van Richard Holmes: 'een handdruk over de tijd, over de eenzaamheid van het mens zijn, over de dood zelf heen'.²³

De historicus en het subject van de geschiedenis

Holmes gebruikt ook het woord 'omhelzing', maar enige aandrang om Leopold te omhelzen heb ik nooit gevoeld. Hij wekt ook aversie op, niet het minst in al zijn zelfverheerlijking en pedanterie. Wie zichzelf bestoeft, gaat niet ongeprezen slapen, een motto dat Leopold inderdaad op het lijf geschreven was. Bij herhaling stelde hij 'in alle bescheidenheid' dat België en de Belgen hun hele bestaan aan hem te danken hadden. Charles Rogier, topminister sinds het ontstaan van België, bood de dag van Leopolds begrafenis

weerwerk in een privéconversatie. Hij stelde dat het Belgische volk zichzelf had weten te handhaven. De vaak herhaalde uitspraak van Leopold 'Je tiens la Belgique dans ma main' was dus overdreven. De koning had het volk geholpen: 'voilà la vérité'. Of was het de waarheid van een revolutionair van het eerste uur die het Belgische volk idealiseerde? Ook de Belgische historicus Jean Stengers, een eminent kenner van het koningshuis, geeft toe dat Leopold zich een zeer groot stuk van zijn regeerperiode ontegensprekelijk in het hart van de macht bevond.²⁴ De waarheid ligt meestal niet in het midden. Het was verhaaltechnisch ook niet mogelijk Leopold systematisch van replek te dienen door een potentieel erg lange stoet van tijdgenoten aan het woord te laten over zijn koningschap. Het deelnemersperspectief gebruiken als verteltechniek betekent echter niet dat ik mij als auteur ook met mijn protagonist identificeer of mijn lezer uitnodig om dat te doen. Zijn waarheid is niet dé waarheid.

De kritische afstand tussen historica en geschiedenis blijft bestaan en was ook niet zo moeilijk te bewaren met een figuur als Leopold I. Ik ben niet verliefd geworden. De eerste koning der Belgen leeft niet meer in het collectieve geheugen. Als de vergetelheid het ergste is wat de doden kan overkomen, is dit boek een klein monument voor hem. Een piëdestal oprichten was niet nodig. Dat heeft zijn tijd al voor hem gedaan. Ik kon dat hoogstens in herinnering brengen, net als de schandalen die een smet wierpen op zijn blazoën. Ik heb Leopold niet van zijn troon willen stoten. Daar zat hij nu eenmaal op als koning. De mythe maakt deel uit van de man, en omgekeerd. De kleinigheden in de brieven maken hem menselijk. Het is de dialectiek tussen de functie en de man, tussen het symbool en de plaatsbekleder die een vorstenbiografie fascinerend maakt. Op basis van deze biografie kun je wellicht evenveel argumenten voor als tegen het grondwettelijk koningschap in België aanvoeren. Mijn boek is geen requisitoir noch een pleidooi. 'Robespieristes, anti-robspieristes, nous vous crions grâce: par pitié, dites-nous, simplement, quel fut Robespierre', smeekte Marc Bloch in zijn *Apologie pour l'histoire*.²⁵ Ik heb Leopold proberen te begrijpen, een Grote Man, van een rang en stand die compleet uit de tijd zijn, met een functie die ter discussie staat, politieke opvattingen die haaks staan op de mijne en een geloof in de Voorzienigheid dat ik ernstig heb moeten leren nemen. Er was enig inlevingsvermogen en een berg achtergrondliteratuur voor nodig, maar ik heb veel geleerd. Leopold heeft me een diepgaander inzicht in de geschiedenis van Europa vanaf de Franse Revolutie bijgebracht dan ik ooit op school of aan de universiteit heb gekregen (of gegeven). Door in zijn voetsporen te treden ben ik van veel episodes die in de geschiedenisboeken tot naakte feiten, namen en datums zijn geworden, opnieuw het fijne te weten gekomen. Het is die vorm van historische waarheid die ik met dit boek wil doorgeven.

Een intieme biografie, een transnationaal verhaal en de grote geschiedenis

De traditionele vorstenbiografie is op de cultus van de koninklijke persoonlijkheid gericht. De individuele figuur van de vorst wordt uit de sociale, culturele en politieke geschiedenis van zijn tijd gelicht of als exemplarisch naar voren geschoven. In beide gevallen blijft de bredere historische context buiten beeld. In mijn visie is de geschiedenis van het koningschap echter bij uitstek sociale geschiedenis, zoals een levendige Britse historiografische traditie ook laat zien. Waarom heeft de moderne tijd zich niet van een anachronistische instelling als het koningshuis bevrijd? De moderne tijd heeft integendeel de monarchale tradities (her)uitgevonden in een nog steeds tot de verbeelding sprekend succesverhaal.²⁶ Terwijl ik deze inleiding schrijf, maakt Londen zich op voor een nieuwe episode koninklijke massahysterie rond prins William en Kate Middleton, culminerend in het huwelijk op 29 april 2011. De wereldwijde promotie voor de 'Royal Wedding Walk' langs *Will-and-Kate hot spots* en *posh shops* geeft de schaal weer waarop het koninklijke sprookje vandaag werkzaam is. Dertig jaar geleden was ik als tiener op schoolreis in Yorkshire getuige van exact hetzelfde fenomeen, met andere personages, andere gadgets en memorabilia op de schouw, een andere bruidsjurk en vooral minder mogelijkheden tot mediatisering. Maar wel dezelfde verlovingsring, en dezelfde landauer als die van Edward VII! Geen enkele andere politieke instelling vertoont dezelfde continuïteit en blijft zoveel populair krediet verzamelen als de monarchie, ondanks de schandalen waaronder ook de Britse koninklijke familie de afgelopen decennia gebukt is gegaan. Geen enkele andere politieke instelling dan de monarchie is zo bekend en bemind bij het volk.

De Franse Revolutie van 1789 kroonde nochtans het volk tot soeverein. De koning en de koningin van Frankrijk werden tot hun menselijke proporties teruggebracht en zelfs verdierlijkt om de monarchie ten val te brengen. Aan de hand van het freudiaanse concept van de familieroman toonde de Amerikaanse historica Lynn Hunt aan hoe de seksualiteit van het koningspaar Louis XVI en Marie-Antoinette via obscene pamfletten in de schandaalsfeer kwam en de guillotining van de naakte dragers van het koningschap mogelijk maakte. In zijn biografie van Marie-Antoinette had Stefan Zweig in feite het omgekeerde gedaan. Hij toonde hoe een middelmatig meisje op sleeptouw werd genomen door de grote geschiedenis en zo onsterfelijk is geworden.²⁷ Die paradox kan in verband gebracht worden met de invloedrijke theorie van Ernst Kantorowicz rond *The King's Two Bodies*, een concept uit de middeleeuwse politieke theologie. De koning bestaat uit twee lichamen, de *body politic* en de *body natural*: een subliem, immaterieel en bovenaards lichaam enerzijds en een aards en vergankelijk lichaam anderzijds.²⁸ In de nawerking van de Franse Revolutie werd de band tussen de *body politic* en het goddelijke doorgesneden. De koning was niet langer door God gezonden, maar regeerde bij gratie van het volk. De *body politic* seculariseerde, maar de

wisselwerking tussen de twee lichamen van de koning, het symbool en de draager, blijft fundamenteel voor het begrip van de moderne monarchie en de ontwikkeling van het grondwettelijk koningschap.

De restauratie van de monarchie in Europa na Napoleon is verbonden met de conservatieve overtuiging dat de monarchie een nuttig bolwerk was tegen de mogelijke heropflakking van de revolutie en de verspreiding van liberalisme en nationalisme op het continent. Ook in Groot-Brittannië, dat geen revolutie had meegemaakt, deed zich in die periode een revival van royalisme voor. Ook in Groot-Brittannië hadden allerlei schandalen aan het einde van de achttiende eeuw het koningshuis en de aristocratie onderuitgehaald, net als in Frankrijk. De Britse historica Anna Clark koppelde dat aan de groeiende invloed van de publieke opinie en de groeiende politieke macht van de burgerlijke middenklasse. Schandalen trivialiseerden de macht niet, maar politiseerden het private. De schandalen rond de decadentie en de spijzucht van vorsten en aristocraten speelden in op de relatie tussen politiek en deugd. De hardwerkende, sobere, kuise en piëteitsvolle middenklasse kwam zo tegenover de luie, losbandige, wellustige, corrupte en immorele hogere klasse te staan.²⁹ In die context vond de remystificatie van de monarchie plaats, waarin Leopold en Victoria een centrale rol zullen spelen. De publieke opinie was een gesel voor het Britse koningshuis; ze diende heroverd te worden met een charmeoffensief dat aan de nieuwe burgerlijke waarden appelleerde. Zo vond de monarchie haar *raison d'être* terug in de enscenering van het ideale familiegeeluk. De victoriaanse monarchie was een middenklassenmonarchie met huiselijkheid en zedelijkheid als voornaamste pijlers: 'de deugden van koningin Victoria hebben rechtstreeks tot het hart van het volk gesproken', schreef de voornaamste theoreticus van de Britse constitutionele monarchie, de liberale journalist Walter Bagehot in 1867. Hij maakte het onderscheid tussen de 'statige' of theatrale aspecten van de politiek ('that which is mystic in its claims, that which is occult in its mode of action, that which is brilliant to the eye') en de 'efficiënte' aspecten zoals de partijpolitiek of de grondwet die niet tot de verbeelding spraken. De grondwettelijke monarchie moest in haar theatrale aspecten het mysterie bewaren en was tegelijk meer dan vroeger afhankelijk van de 'goedkeuring' van het volk.³⁰

De klassieke scheiding tussen het private en het politieke is in dit kader onmogelijk vol te houden. Mijn biografie van Leopold is dan ook veel meer een sociale geschiedenis van de Europese monarchie in een tumultueus tijdsgewricht dan een politieke biografie van een staatshoofd wiens privéleven af en toe in de rand verschijnt. In het genre van de vorstenbiografie bestaan grosso modo twee tradities: de politieke biografie en het lichtere werk. De eerste traditie is die van de serieuze politieke biografie waar de 'petite histoire' zo veel mogelijk uit gefilterd is. Voor Leopold I begint die traditie enkele jaren na zijn dood bij de nationale historicus Théodore Juste (1868); ze werd voortgezet door Louis de Lichtervelde (1929), Carlo Bronne (1942 en 1943), Aloïs

Simon (1963) en Piet Vermeir (1965). Zij belichtten Leopold voornamelijk als koning der Belgen in een nationaal kader. In zijn schitterend overzicht van de macht en de invloed van de koningen in België sinds 1831 neemt ook Jean Stengers expliciet de optie het privéleven van de vorsten buiten beschouwing te laten. Dat doet hij niet omdat het onbetamelijk zou zijn iets daarover te zeggen – ‘les convenances peuvent être fatales à la vérité de l’histoire’ – maar op grond van wat hij als de politieke en maatschappelijke invloed van de koning definieert. In Bagehots terminologie komt dat neer op de ‘efficiënte’ aspecten van de koninklijke politiek. De magische aantrekkingskracht van de koninklijke familieroman op de bevolking is bij Stengers niet aan de orde. Hij schrijft zelfs letterlijk dat de koninginnen en maîtresses van het Belgisch vorstenhuis politiek gezien uit de geschiedenis geschrapt kunnen worden.³¹ Zij komen wel aan bod in een tweede traditie, geschreven door (hoofdzakelijk) vrouwelijke auteurs waar de focus juist ligt op de vrouwen in Leopolds leven en veel minder op de klassieke politieke geschiedenis: Charlotte van Wales, Victoria, Louise van Orléans, Arcadie Claret. Voorbeelden in dit genre zijn Joanna Richardson (1961), Mia Kerckvoorde (1988), Henriette Claessens (2002), James Chambers (2007) en Reinout Goddyn (2007).

Mijn biografie vertrekt van de intieme briefwisseling van Leopold met de vrouwen in zijn leven, maar laat zich niet in een van de twee tradities onderbrengen. Het was interessanter voor de opzet van mijn boek politiek en gender te verbinden en te zien hoe Leopold en Victoria de publieke opinie bespeelden met de politiek van het hart. Victoria was de eerste ‘mediam monarch’ die de massapers en de visuele cultuur inschakelde in haar propaganda om het hart van het volk te winnen.³² Uit de briefwisseling met Leopold blijkt het enorme belang dat de vorsten zelf hechtten aan hun ‘erkenning’ door het volk bij het creëren van loyaliteit en aanhankelijkheid. De enthousiaste menigte op straat was in die periode, bij ontstentenis van algemeen stemrecht of opiniepeilingen, de voornaamste graadmeter van populariteit. De ‘self-fashioning’ van de monarchie in de publieke ruimte is dan ook een belangrijk thema in dit boek geworden.³³

In hun intense briefwisseling gaven Leopold en Victoria de scheiding van de publieke en de private sfeer ook mee vorm, postuum dan. De volgende generatie kreeg door de publicatie van hun intieme correspondentie door Benson & Escher in 1907 immers een inkijk in de koninklijke gevoelswereld. Die inkijk was vooral voor consumptie door een Brits publiek bestemd. De vrouwelijke vorst was nu eenmaal Brits en de Britse vorst vrouwelijk. De Belgische politieke biografen en historici maakten van hun kant slechts sporadisch gebruik van Leopolds uitgebreide correspondentie met Victoria. De persoonlijke gevoelens van de mannelijke vorst waren ondergeschikt aan zijn politieke ratio en die politieke ratio stond tot dusver centraal in de ‘serieuze’ Leopoldbiografieën.

De herfst dat hij 27 werd, in 1817, moest Leopold zijn eerste vrouw en kind begraven, en met hen ‘everything definite in my existence’, zo schreef hij

meer dan een kwarteeuw later aan Victoria. Op een mooie nacht in 1834 hadden hij en Louise een even mooie kleine jongen begraven – de eerstgeborene. Leopold was ‘verzadigd van verdriet’ en de meest treurige herinneringen. Hij dacht af en toe aan zelfmoord, maar de tijd zou dat werk wel snel genoeg in eigen handen nemen. Zijn besef van vergankelijkheid was zeer groot. ‘Dans ce dream which we call life’, schreef hij aan Louise, ‘volgden de gebeurtenissen elkaar op een *merkwwaardige* manier op, en terwijl we nog mijmeren over de beelden die snel aan ons oog voorbijgetrokken zijn, *zijn we zelf al aan het verdwijnen!*’³⁴ De persoonlijke drama’s in Leopolds leven zijn belangrijk om zijn handelen te begrijpen, maar ik heb me behoed voor psychologisering. Zijn brieven bieden voldoende materiaal om hem zelf aan het woord te laten, het subject Leopold in al zijn rationaliteit en sensibeleit. Zijn eigen discours ‘opvoeren’ in het verhaal geeft volgens mij meer inzicht in zijn psyche dan platte interpretaties die vaak slechts projecties zijn.³⁵

De Belgische geschiedenis krijgt geen centrale plaats in dit boek, maar het blijft natuurlijk wel intrigerend hoe een melancholische prins van Saksen-Coburg op korte tijd het imago van vader des vaderlands heeft kunnen opbouwen en een fundamentele bijdrage heeft geleverd aan de constructie van België. Symbolisch, door de koninklijke fictie te incarneren, maar ook reëel, zoals talrijke studies van Henri Haag, Aloïs Simon, Jean Stengers en Els Witte hebben laten zien. Leopolds ‘voorgeschiedenis’ blijft niettemin essentieel om zijn optreden als koning der Belgen te begrijpen. Significant genoeg zijn het tot nog toe ‘aparte’ studies, die het grondigst op die pre-Belgische geschiedenis zijn ingegaan: Camille Buffin (1914), Ernst Gerhart von Fürstenheim in twee uitvoerige artikelen (1982, 1988) en Gilbert Kirschen (1988), in een boek dat nooit een vervolg heeft gekregen door het voortijdige overlijden van de auteur. Dat Leopolds voorgeschiedenis in Coburg en Londen netjes afgebakend lijkt te kunnen worden van zijn Belgische verhaal, heeft te maken met het nationale kader waarin zowel de biografie als de historiografie sinds de negentiende eeuw gevangen zit. Leopold was de veertig al voorbij toen hij de oversteek naar België maakte. Hij had een heel leven achter zich, maar het aanvaarden van de Belgische troon een jaar na de Revolutie van 1830 vormde allerm minst een cesuur ten opzichte van zijn ‘voorgeschiedenis’. Mijn boek is dan ook een poging om het nationale kader van de verschillende biografische en historiografische tradities te doorbreken en de Duitse, Russische, Britse, Zwitserse, Griekse, Belgische, Franse, Oostenrijkse en Mexicaanse draden tot een transnationale geschiedenis te verweven.³⁶

Zijn levensverhaal geeft daar alle argumenten voor. De grote breuk in de geschiedenis was voor Leopold tot stand gekomen in zijn geboortjaar: 1790. Niet in 1789, toen de Bastille werd bestormd en de *Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen* werd uitgevaardigd, maar in 1790, toen de jakobijnen de macht overnamen van de meer gematigde groepen. Zijn hele leven was Leopold als de dood voor een herhaling van de Franse Revolutie, die tot despo-

tisme en oorlog had geleid. Alle gevaar voor de maatschappelijke orde en rust kwam uit Frankrijk. De Fransen waren de oorzaak van 'de grootste veranderingen die ooit in Europa hadden plaatsgevonden'. 'Niemand zal het nationale gevoel van de Fransen willen wekken,' schreef hij in 1838 aan Victoria, 'het sliep als Doornroosje en dat kon het best zo blijven.'³⁷ Ik heb in Leopolds correspondentie geen expliciete verwijzingen naar de geschriften van Edmund Burke teruggevonden, hoewel hij erg belezen was en bijvoorbeeld wel Alexis de Tocqueville aanpreekt aan Victoria.

Hij fabriceerde een eigen versie van het conservatieve gedachtegoed en bracht het in de praktijk. Zijn intellectuele observaties stonden niet los van of boven de politieke realiteit, maar ze maakten er integrerend deel van uit.³⁸ Leopold onderhield decennialang een confidentiële en amicale correspondentie met Clemens von Metternich, de centrale figuur van het Congres van Wenen en het boegbeeld van het conservatisme in Europa. De Europese scène was voor Leopold I geen kwestie van 'buitenlandse' politiek. Europa en de Europese vrede primeerden voor hem op elke nationale binding, zij het Duits, Brits of Belgisch. 'Mein Wunsch für Europa ist den Frieden', schreef hij in 1854 aan Metternich.³⁹ Dat had alles met het in bedwang houden van Frankrijk en de revolutionaire tendensen te maken. Oorlog stond gelijk aan anarchie, en omgekeerd. Negentiende-eeuwse vorsten speelden op twee scènes: hun eigen natie en de internationale scène. Hun doelpubliek was in beide gevallen in eerste instantie hun eigen binnenland. Het emotionele appel van gekroonde hoofden op de grote massa was een belangrijk element in de natievorming, dat omgekeerd ook de monarchie hielp 'nationaliseren'. Tegelijkertijd werden op de internationale Bühne de goede dynastieke banden tussen de vorsten ten tonele gevoerd. Zo ontving Victoria buitenlandse staatshoofden in Buckingham Palace in haar Belgian Suite, waarvan de somptueuze kamers naar Leopold genoemd zijn (en waar Will & Kate hun huwelijksnacht hebben doorgebracht). De dubbele beweging had een gelijklopend doel: naar hun binnenland stimuleerden de vorsten het natiegevoel en het patriottisme om het volk zo veel mogelijk emotioneel aan zich te binden, terwijl internationaal de vrede bewaard werd als pijler van de bestaande orde. Voor Leopold bestond er in die zin geen contradictie tussen het propageren van natiegevoelens en het idee van het Europees Concert. Leopold zag zichzelf als gezant van de vrede in Europa en dus als behoeder van orde en rust. Hij putte kracht uit dat zelfbeeld: 'Aan een loopbaan als de mijne beleeft men in onze tijd persoonlijk niet bepaald veel vreugde, maar op het lot van miljoenen weldadig in te werken is toch een grote zaak. Het goede dat men doet, kan van een blijvende invloed zijn.' De koning wilde het goede doen voor de mensheid, de vrede bewaren en de voorspoed verzekeren.⁴⁰

Leopolds discrete en persoonlijke diplomatie als mediator tussen vorsten – met de Entente Cordiale tussen Engeland en Frankrijk als eerste wapenfeit – is in eerste instantie door de Oostenrijkse diplomaat Egon Corti (1922) belicht en vijf jaar later voor een Belgisch publiek verder uitgewerkt (Corti & Buffin

1927). De liefdesintriges en de huwelijkspolitiek van de Coburgfamilie werden in het moderne Europa van de naties echter hoe langer hoe meer een steen des aanstoets. Voor de publieke opinie in Groot-Brittannië was de invloed van 'Coburg' of de 'parvenu German invaders' van meet af aan een probleem geweest. De historiografie die Leopolds Europese politiek centraal plaatst, baadt dan ook in een sfeertje van sensatie en samenzwering: Theo Aronson (1968), Dulcie M. Ashdown (1981), Paul Beliën (2005) en Richard Sotnick (2008). Het is pas zeer recentelijk dat de nationale blik verruimd wordt en de gedeelde Europese erfenis van de 'Coburgclan' opnieuw naar waarde geschat kan worden in de publicaties van Olivier Defrance (2004), Franz Bosbach & John Davis (2007) en Karina Urbach (2008). Toch is het vooral het schitterende sociaalhistorische onderzoek van Johannes Paulmann dat me de betekenis heeft doen inzien van de vriendschapsbetrekkingen tussen vorsten, met Leopold als gezant van de vrede tussen de grootmachten in Europa na 1815.⁴¹

De ordening van het boek

Zoals Marie-Antoinette 'eine mittlere Character' was toen ze in 1770 naar Versailles vertrok, zo was Leopold van Saksen-Coburg-Saalfeld ook maar een berooide prins van een minuscuul hertogdom toen hij in 1814 op het Congres van Wenen figureerde. 'De geschiedenis, de demiurg, kan een diep ontroerend drama creëren, ook al is er niets heroïsch aan zijn belangrijkste personages', schreef Stefan Zweig. Zonder de Franse Revolutie en de gevolgen daarvan voor Duitsland, had Leopold ongetwijfeld een onopvallend leven geleid als modeste adelborst in het provinciale nest dat Coburg was, zijn tijd dodend met vogelschietingen, en het verzamelen van bloemen en kopergravures zoals zijn vader. Dat betekende niet dat de jonge prins niet naar iets hogers hunkerde. Hij wilde het goede doen en zich nuttig maken, doordrongen van een protestants plichtsbesef. Hij moest wel gevraagd worden. Zijn moeder Augusta gaf hem beslist haar ambitie door, maar Leopold was te sensibel om op eigen kracht een heldenrol na te streven. Hij had er het temperament niet voor, een vredig en vreugdevol familieleven en de aristocratische gewoonten van zijn tijd konden hem zeker ook bekoren. De geschiedenis heeft hem een duwtje gegeven en opgetild uit Coburg en de mediocriteit van zijn bestaan. Zonder de revolutionaire idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap, waarvan hij de maatschappelijke gevolgen heel zijn leven actief heeft bestreden, was Leopold nooit geworden wie hij was. Zonder Napoleon die dood en vernieling bracht in Duitsland, had hij zich niet als hoeksteen van de Europese vrede geprofileerd. Zonder Charlottes overlijden was hij prins-gemaal van het machtigste land ter wereld geweest en was Victoria nooit geboren. Zonder Belgische Revolutie was hij nooit tot koning der Belgen verkozen. Zonder zijn hybris was het verlies van greep op de geschiedenis nooit zo tragisch geweest. De spanning tussen de mens en zijn lot vond in Leopold een ideale speelbal, voor de historicus niet het minst omdat hij er zelf voortdurend melancholisch over mijmerde.

Mijn boek kan op drie niveaus worden gelezen. Er is ten eerste het persoonlijke verhaal van Leopold en hoe de muze van de geschiedenis deze prins de dramatische negentiende eeuw binnenloodte en hem op slagvelen en in salons zijn mannetje liet staan. Er is ten tweede de geschiedenis van België en Europa die we door zijn ogen bekijken en beter begrijpen. En ten derde is er op een dieperliggend niveau nogal wat stof voor metahistorische reflectie. Het conservatieve gedachtegoed van Leopold dat het mijne niet is, doet na-denken over geschiedenis en vooruitgang, autoriteit en leiderschap, vrijheid en gelijkheid, democratie en dictatuur, oorlog en vrede. Het legt een brug tussen het neoconservatisme vandaag en de angst voor democratie in het tijdsgewricht waar de Franse Revolutie en Napoleon hadden huisgehouden. Het geeft te denken over de grootste mythe van de moderne tijd, het volk.

De compositie van een biografie van een figuur die op verschillende borden schaakte, is niet zo eenvoudig. De opbouw van de verschillende hoofdstukken is chronologisch, maar het boek bevat voor- en achteruitblikken, herhalingen, verschuivingen en overlappingsen die bij het leven zelf horen, verhaallijnen die samenkomen en een koningin die in verschillende hoofdstukken sterft van verdriet.

Hoofdstuk 1. *Een prinsenvleven in de tijd van Napoleon*, of hoe de prins die de tijd tegen had in 1790 geboren wordt in Coburg. Hoe hij een protestantse opvoeding krijgt van verarmde, maar verlichte ouders. Hoe hij op zijn vijfde kapitein wordt in het Russische leger en het hof van de tsaren geen geheimen heeft voor hem. Hoe Coburg geplunderd wordt door de Franse legers en Leopold indruk maakt in Parijs. Hoe hij deelneemt aan de veldtochten tegen Napoleon en ingewijd wordt in de vrijmetselarij.

Hoofdstuk 2. *Vrede in Europa*, of hoe Napoleon verslagen is en de toekomst van Europa beslist wordt op het Congres van Wenen. Hoe het opkomende liberalisme en de kleine naties veronachtzaamd worden door dansende diplomaten. Hoe Leopold zich hier niet onbetuigd laat en zich mentaal aansluit bij de Heilige Alliantie tegen de vooruitgang. Hoe de publieke opinie de seksuele bewegingsvrijheid van vorsten en aristocraten aan banden legt.

Hoofdstuk 3. *Prince Charming van Groot-Brittannië*, of hoe de mooiste prins van Europa de Britse kroonprinses gaat verleiden. Hoe Leopold de druk van de publieke opinie aan den lijve ondervindt. Hoe Charlotte de hoop van de Britse natie is, een echte 'People's Princess'. Hoe een sprookjeshuwelijk het geheim van de moderne monarchie wordt. Hoe het noodlot toeslaat.

Hoofdstuk 4. *Een Grieks koningsdrama*, of hoe de muze van de geschiedenis opnieuw een hoofdrolspeler zoekt. Hoe romantiek en machtspolitiek moei-

lijk te verzoenen zijn. Hoe Leopold tussen hamer en aambeeld zit en eieren voor zijn geld kiest.

Hoofdstuk 5. *Koning der Belgen*, of hoe de Belgische Revolutie een grondwettelijke monarchie wil vestigen en een erfelijke koning laat verkiezen. Hoe de parallelle diplomatie in Londen een gretige maar voorzichtige prins leert kennen. Hoe een volksvreemde vorst bij gratie van de volksgunst het kanaal oversteekt en zijn Blijde Intrede maakt op Belgische bodem. Hoe een Belg door adoptie de grondwettelijke eed aflegt.

Hoofdstuk 6. *Een vaderland in Europa*, of hoe Leopold een huwelijk sluit met Frankrijk. Hoe de Belgische dynastie wordt gesticht en de band met het Belgische grondgebied wordt gevestigd. Hoe Leopold dat grondgebied moet verdedigen en verbolgen is als het wordt geamputeerd. Hoe het patriottisme van de Belgen niet opweegt in de 'balance of power' in Europa.

Hoofdstuk 7. *Queenmaker van Victoria*, of hoe Uncle Leopold het icoon van haar tijd groot maakt. Hoe hij staathuishoudkunde voor Europese vorsten doceert en ook in Portugal een aangepast beleid uitstippelt. Hoe Victoria koningin wordt en moeite krijgt met het geslacht van de macht.

Hoofdstuk 8. *The House of Saxe-Coburg*, of hoe Coburg zijn zonen uitstuurt en Victoria de hand van Albert vraagt. Hoe het droomkasteel van Leopold wordt opgetrokken als een *happy domestic home*. Hoe hij de familierelaties aanwendt om de internationale betrekkingen te bevorderen. Hoe de koning niet in de praktijk brengt wat hij predikt en een seksschandaal verwekt. Hoe het private politiek wordt en het koningshuis bedreigt wanneer de koningin op sterven ligt.

Hoofdstuk 9. *De constitutionele monarchie*, of hoe Leopold de kroon boven de partijpolitiek plaatst. Hoe hij niet alleen heerst, maar ook regeert. Hoe hij afgeeft op de representatieve instellingen, de pers en de verkiezingen. Hoe hij toch de grondwet trouw blijft en naar zijn hand probeert te zetten. Hoe hij het werkelijke land verkiest boven het wettelijke land en de Belgische natie opbouwt.

Hoofdstuk 10. *De Revolutie van 1848 als breukvlak*, of hoe België als rots in de revolutionaire branding overeind blijft. Hoe Leopold de pluim op zijn hoed steekt en zich verzoent met de grondwettelijke monarchie als dam tegen de revolutie. Hoe die in Frankrijk uitmondt in een dictatuur en hoe de Britse publieke opinie afrekent met Albert als heimelijke heerser.

Hoofdstuk 11. *De verloren zaak van de Heilige Alliantie*, of hoe de revolutiegolf zich als een lopend vuurtje verspreidt in Midden-Europa. Hoe liberalisme en nationalisme de Weense Orde ondermijnen. Hoe Leopold tevergeefs probeert

de Heilige Alliantie te reanimeren. Hoe in Frankrijk een nieuw soort leider is opgestaan en hoe de tijd niet terug te draaien is door oude krokodillen.

Hoofdstuk 12. *Het einde van de vrede in Europa*, of hoe de Krimoorlog het aanzijn van Europa verandert. Hoe Leopold een persoonlijk charmeoffensief naar Napoleon III inzet en Victoria's oorlogszucht ziet toenemen. Hoe het centrum van Europa naar Parijs verschuift. Hoe Oostenrijk de grote verliezer is. Hoe Italië en Duitsland naties worden en de internationale spanningen toenemen.

Hoofdstuk 13. *België tussen eenheid en verdeeldheid*, of hoe Leopold zich na een kwarteeuw koningschap één voelt met zijn volk. Hoe de nationale eenheid een tijdelijke illusie is en politieke verdeeldheid inherent aan een democratie. Hoe Leopold voor de laatste keer baalt van een regeringscrisis, en er de brui aan geeft.

Hoofdstuk 14. *De hoop voor de toekomst van het vaderland*, of hoe Leopold na de dood van Louise met zijn kinderen omgaat. Hoe lui zijn zonen zijn en hoe slim hij zijn dochter vindt. Hoe de hertog van Brabant uitgehuwelijkt wordt aan Habsburg en veel op reis gaat. Hoe Charlotte de echte troonopvolger is. Hoe de muze van de geschiedenis een laatste coup de théâtre regisseert in Mexico.

Epiloog, of hoe de koning sterft.

HOOFDSTUK 1.

EEN PRINSENLEVEN IN DE TIJD VAN NAPOLEON

De bakermat

Coburg is voor België geen plaats van herinnering. Het is geen geografische plaats die in het collectieve geheugen van de Belgen gebeiteld is, laat staan een toeristische trekpleister. In het welvarende *Werte und Wandel*-stadje zelf merk je nauwelijks dat hier de wortels liggen van de Belgische dynastie. Toch weet elke Belg spontaan waar Coburg voor staat, zonder dat er een visuele associatie aan de plek gekoppeld hoeft te zijn. Het verband is louter symbolisch. Er is ook iets merkwaardigs met de naam op zichzelf. Wie vandaag 'Coburg' of het adellijker 'van Saksen-Coburg-Gotha' in de mond neemt, doet dat meestal schamper en smalend, terwijl ons vorstenhuis die hertogennaam in feite allang niet meer draagt. In 1920 verbrak Albert I discreet elke band met de al te Duitse naam en titels. Sinds de geboorte van zijn kleindochter Joséphine-Charlotte in 1927 heten onze prinsen en prinsessen officieel alleen nog 'van België'; de koning was en bleef 'der Belgen'.¹ Toch gebruiken radicale Vlaams-nationalisten van rechtsrepublikeinse signatuur Coburg nog steeds als een scheldwoord, om te onderstrepen dat het artificiële België op de koop toe een *fremdkörper* als koning heeft.

In het hedendaagse Coburg werd de 175ste verjaardag van ons koningshuis in 2006 amper herdacht, met uitzondering van een beperkte tentoonstelling rond Leopold I in Callenberg. Dat is het enige Coburgse kasteel dat sinds het einde van de jaren 1980 opnieuw in familiebezit is, meteen ook het enige waar een eenzame Belgische vlag wappert aan een van de torenspitsen. Op het plein voor het neogotische slot Ehrenburg, waar de Coburgse hertogen resideerden, staat een standbeeld van Ernst I, de oudste broer van Leopold. Ernst was hertog van Saksen-Coburg van 1806 tot 1844. Hij verwierf in 1826 ook het Thüringse hertogdom Gotha in ruil voor het kleinere maar nabije Saalfeld. Het was de tijd dat Duitsland nog sterk verbrokkeld was en werkelijk wemelde van de prinsen. Albert, de jongste zoon van Ernst I, domineert de Marktplatz van Coburg. Hij was als prins-gemaal van de Britse koningin Victoria wellicht de machtigste Coburger. Na zijn voortijdige dood in 1861 liet zijn bedroefde weduwe wereldwijd standbeelden voor hem oprichten. Het Prinz-Albert-Denkmal was een geschenk aan zijn Heimatstad, waar ook haar wortels lagen. Albert draagt de Orde van de Kousenband en heeft het bouwplan van Crystal Palace in Londen in zijn hand. Ter gelegenheid van de onthulling van het standbeeld op 26 augustus 1865, niet toevallig zijn verjaardag, vond 'een prachtige, ontroerende en plechtige ceremonie' plaats, in aanwezigheid van Hare Majesteit koningin Victoria en de voltallige kinderschare die zij met Albert had voortgebracht. Het was jaren geleden dat Victoria haar negen kinderen allemaal samen had gezien. Ook prins Leopold, de hertog van Brabant, was present. Zijn vader Leopold I, in diverse opzichten de oervader van de koninklijke familie die in 1865 rond Albert, de bronzen 'Head of all', verzameld was, kon er tot groot verdriet van Victoria niet meer bij zijn. Hij was doodziek en zou drie maanden later overlijden.²

Tussen Leopolds geboorte in Coburg in 1790 en zijn dood in Brussel in 1865, was Europa ingrijpend veranderd. Leopold zat op de eerste rij om die veranderingen te becommentariëren en waar hij kon ook vorm te geven. Vóór Napoleon Bonaparte de vredige kindertijd van de Coburgse prinsjes kwam verstoren, maakte het hertogdom deel uit van het bijna duizendjarige Heilig Roomse Rijk. Sinds de Vrede van Westfalen van 1648 was dat echter niet meer dan een lege vorm met een keizer aan het hoofd, een vorst die steeds minder verenigde of vertegenwoordigde. De archaïsche verdeling van de Duitse ruimte in honderden ministaatjes vormde een rem op elke moderne ontwikkeling. Onder Napoleon verzwond het Heilig Roomse Rijk definitief.

In de postnapoleontische tijd zien we de prinsen van Saksen-Coburg meer dan welk ander vorstelijk geslacht ook naam maken in het Europa van de negentiende eeuw. Hun legendarische huwelijkspolitiek maakte van de hoofdplaats van het kleine hertogdom een ontmoetingsplaats waar de Europese gekroonde hoofden familiefeesten hielden. Bismarck sprak van 'de beste Europese stoeterij'. Na de eenmaking van Duitsland in 1870-1871 was Coburg aanwezig in niet minder dan vijftien Europese koningshuizen, van Groot-Brittannië tot Roemenië en van Portugal tot Noorwegen, met uitlopers in Mexico, Brazilië en India. In april 1894 werd in Coburg een foto gemaakt met de machtigste telg, Queen Victoria in het midden, omringd door haar illustere nageslacht. Onder hen haar kleinzoon keizer Wilhelm II van Duitsland naast de laatste Romanovs, kleindochter Alix en haar man, de toekomstige Russische tsaar Nicolaas II.³

Toen kon al vermoed worden dat het definitieve einde van een tijdperk nabij was. De discrete diplomatie op Coburgse familiebijeenkomsten was niet opgewassen tegen de groeiende internationale rivaliteit en de groeiende nationalisering van de Europese monarchieën die daarmee gepaard ging. De keizer en de tsaar, die elkaar Willy en Nicky noemden, hielden samen met neef 'Georgie', de troonopvolger in Groot-Brittannië, de touwtjes van de wereldpolitiek en ongeveer een derde van het aardoppervlak in handen. In de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog doorkruisten de familieverhoudingen tussen de drie vorsten voortdurend de politieke agenda van de naties waarover ze regeerden.⁴ Augustus 1914 was het culminatiepunt van een proces dat met de Krimoorlog van 1854 voor het eerst duidelijk aan de oppervlakte kwam en met de Italiaanse (1859) en Duitse eenmaking (1870-1871) in feite al voltrokken was. Tijdens de korte twintigste eeuw was het afgelopen met de internationale 'vakbond der vorsten' die vrede in Europa nastreefde, maar uiteenviel toen het om nationale belangen en de eigen kroon ging. Ook de laatste regerende hertog van Coburg, Carl Eduard, was een van Victoria's kleinzonen. Hij stond in *Flanders Fields* tegenover Engelse soldaten met wie hij bij wijze van spreken nog naar school was gegaan. In 1917 veranderde George V de naam van het Britse koningshuis in het onberispelijke Windsor, om dezelfde reden als Albert I de naam Saksen-Coburg en elke verwijzing naar zijn Duitse afkomst stilzwijgend liet schrappen, zowel wat de titels als wat het wapen van de Koning

betrof. De familiebanden tussen 'The House of Saxe-Coburg-Gotha' en Duitsland dienden minstens symbolisch te worden uitgewist. De naam Windsor verwees slechts naar het alom bekende Windsor Castle dat in 1070 door William de Conqueror was opgetrokken en op die manier een eeuwenoude dynastie suggereerde. In 1917 was de illusie van een door huwelijksrelaties en bloedbanden aaneengeklonken Europese monarchie fataal aan flarden geschoten.

In Coburg zelf was de rol van de hertogen na de Eerste Wereldoorlog uitgespeeld. De Vrijstaat Coburg werd uitgeroepen, maar was niet langer levensvatbaar als zodanig. De overgrote meerderheid van de bevolking (88%) sprak zich in 1920 in een referendum uit voor aansluiting bij Beieren, en niet bij het armere en linksere Thüringen, waartoe Gotha behoorde. Op die manier kwam Coburg na de Tweede Wereldoorlog niet in Oost-Duitsland te liggen, zoals Gotha, Weimar of Jena.

Aan de Tweede Wereldoorlog wordt Coburg niet graag herinnerd. Al heel vroeg een broeinest van nationaalsocialisme, nam het als eerste Duitse stad het hakenkruis op in het stedelijke embleem. Prins Carl Eduard, verbitterd door het verlies van zijn hertogelijke status, maakte carrière bij de SS en was onder het naziregime voorzitter van het Duitse Rode Kruis. Tot 1945 bleef hij in het slot Callenberg wonen. Na de oorlog werden Carl Eduard en Adolf Hitler uit het ereburgerschap van Coburg ontzet, dat hen in 1932-1933 was toegekend, een hoge eer, die van 1851 tot 2005 slechts 25 personen te beurt is gevallen. Pas na de val van het communisme zou de familie van Saksen-Coburg de oorlogsgeschiedenis te boven komen, door toedoen van prins Andreas, een telg die in Amerika opgroeide, baseball speelt en aanvankelijk amper Duits sprak. In 1998 nodigde hij een veertigtal Saksen-Coburg-Gotha's uit in Coburg voor een familiebijeenkomst. Onder hen: koningin Paola van België en ex-koning Simeon II van Bulgarije.⁵

Leopold I prijkt niet in de lijst van Coburgse ereburgers. Toch zorgde de internationalisering van het onooglijke hertogdom in postnapoleontisch Duitsland ervoor dat hij heel snel voor het voetlicht van de wereldbühne kwam en beslist niet alleen als koning der Belgen zijn sporen in de geschiedenis heeft nagelaten.

De stamboom

Een gedenkteken voor Leopold kwam er in zijn geboorteplaats pas in 1981, naar aanleiding van de honderdvijftigste verjaardag van zijn eedaflegging als koning der Belgen, gevierd in aanwezigheid van koning Boudewijn en koningin Fabiola en de prinsen van Luik. Het werd aangebracht op de gevel van zijn geboortehuis, het 'Prinzen-Palais' (nu 'Ämtergebäude') aan de Steingasse 18 tegenover Schloss Ehrenburg. Tot Leopold twaalf jaar was, resideerden zijn grootouders als hertogen in de Ehrenburg. In 1800 werd zijn vader hertog en twee jaar later verhuisde het gezin van de Steingasse naar het kasteel. Leopold was 'de derde prins' en het achtste kind van Franz Friedrich Anton van Saksen-Coburg-Saalfeld en diens tweede echtgenote, Augusta

Caroline Sophie van Reuss-Ebersdorf-Lobenstein. Franz en Augusta trouwden in 1777 en kregen over een tijdspanne van vijftien jaar in totaal tien kinderen, van wie er zeven in leven bleven: Sophie, Antoinette, Juliane/Julie, Ernst, Ferdinand, Victoire en Leopold, de jongste overlevende zoon. Dit vruchtbare nageslacht zou voor de toekomst van Coburg in Europa zorgen. Hun kindertijd was echter getekend door materiële achteruitgang. In 1771-1772 was het hertogdom financieel te gronde gegaan aan erfeniskwesties. De Duitse keizer installeerde een schulddelgingscommissie die de uitgaven van het hertogdom controleerde. Franz probeerde vanaf 1783 bij die keizerlijke 'Debitkommission' geld los te krijgen om het huis aan de Steingasse minstens vanbinnen tot een leefbare woning om te vormen voor zijn groter wordende kroost. Het gezin woonde er van 1784 tot 1802. De drie broers moesten samen in twee kamers slapen, terwijl het pand zeker ruim genoeg was om elk zijn eigen plek te geven; later werden er scholen in ondergebracht. Er was echter geen geld om alle kamers te renoveren en in te richten. Franz was financieel niet in staat een onafhankelijk bestaan en een eigen hofhouding op te bouwen. Hij zag zich zelfs verplicht om met zijn kroostrijke gezin nog het middag- en avondmaal te gebruiken aan de tafel van zijn ouders in het Ehrenburgkasteel.⁶

Leopold Georg Christian Friedrich werd geboren op 16 december 1790 tussen 1 en 2 uur 's ochtends. De Franse Revolutie was dan goed anderhalf jaar een feit. Hij werd genoemd naar de eerste van zijn negen dooppeters: keizer Leopold II, die van 1790 tot 1792 zijn broer Joseph II opvolgde aan het hoofd van het Heilig Roomse Rijk. Het was Leopold II die in de turbulente tijd van de Brabantse Omwenteling het Oostenrijkse bewind herstelde in de Zuidelijke Nederlanden. Leopolds tweede peter, Albert Casimir van Saksen-Teschen, was de schoonzoon van Maria-Theresia. Hij bestuurde de Oostenrijkse Nederlanden als gouverneur-generaal. Het was allerm minst in de sterren geschreven dat hun petekind 41 jaar later in die contreien koning zou worden. Het peterschap was overigens in hoge mate symbolisch: van de negen peters waren er acht afwezig, zo ook zijne Roomse keizerlijke Majesteit Leopold II. Alleen oudoom Christian Franz was er.⁷ De keizer maakte wel zijn gelukwensen over. Volgens sommige bronnen zou hij zijn aangeschoven tijdens een galadiner in de Ehrenburg en liet hij zijn petekind zelfs een paar druppels rijnwijn drinken.⁸ Dat hoort bij de mythografie over Leopold, die als derde zoon geen al te groot doopfeest meer te beurt viel. Het is aan de andere kant significant dat de peters van Leopolds oudste broer Ernst, die bijna zeven jaar ouder was, allen een zeer bescheiden status hadden. Ze waren veel meer in de kleine kring van verwanten gezocht. Toch was geen enkel ander kind van Franz en Augusta zo enthousiast verwelkomd als hun eerste zoon, de erfopvolger na drie meisjes. Zijn doop werd veel langer en uitbundiger gevierd dan die van de anderen.⁹

'Er begründete die europäische Politik des Hauses Coburg' luidt het opschrift op Leopolds geboortehuis, maar eigenlijk komt die eer zijn moeder Augusta toe. Zij zette Coburg op de Europese kaart. Haar benjamin was de

zoon die haar hunker naar grandeur en vorstelijk prestige het best zou gaan belichamen. Leopold was de modelzoon die zo goed hij kon het verlangen van zijn moeder probeerde waar te maken. De sterke vrouwelijke lijn in Leopolds stamboom is trouwens opvallend. Een generatie eerder was er zijn grootmoeder aan vaderskant, hertogin Sophie, die een niet te onderschatten invloed had op de ontwikkeling van Leopolds persoonlijkheid. Sophie was een eierzuchtige dame voor wie het hertogdom met zijn vijftigduizend inwoners duidelijk te klein was. Ze bestuurde Saksen-Coburg-Saalfeld als was het een keizerrijk. 'Ze bracht onze familie energie en superieure kwaliteiten, verheven boven al dat pietluttige gewauwel van kleine hofhoudingen', schreef Leopold, die haar lieveling was, in zijn *Reminiscences*. Sophie, een prinses van Braunschweig-Wolfenbüttel, was de zus van Juliana van Denemarken en Noorwegen en de schoonzus van Frederik de Grote. Ze compenseerde het gebrek aan prestige in Coburg door haar voorname autoritaire houding. Ze was ook erg genereus en verkwistte de inkomsten van het hertogdom op een werkelijk ongehoorde manier. De zachtaardige hertog Ernst Friedrich had erg veel ontzag voor zijn heerszuchtige echtgenote. Ook hun zoon, Leopolds vader Franz, liet zich door zijn moeder domineren.¹⁰

In de mannelijke lijn van de stamboom gingen de verhalen in Leopolds kindertijd terug naar zijn overgrootvader Franz Josias, die hertog was van 1745 tot 1764 en een oog verloren had bij het tennisspelen. De eerbiedwaardige Franz Josias voerde het eerstegeboorterecht in, om de verdere verbroekeling van het hertogdom te voorkomen. Grootvader Ernst Friedrich volgde hem op van 1764 tot 1800, terwijl de derde zoon van Franz Josias, Leopolds oudoom Friedrich Josias, veruit de enige van Saksen-Coburg was die militair iets betekend heeft. Als generaal-veldmaarschalk in het Oostenrijkse leger had hij zijn sporen verdiend tijdens de Zevenjarige Oorlog (1756-1763). Gedurende de Russisch-Oostenrijkse oorlog tegen het Ottomaanse rijk (1787-1791) en de eerste coalitieoorlog tegen revolutionair Frankrijk (1792-1794) stonden de triomfen van de 'bedwinger van de Turken' of 'prins Coburg' in alle Europese kranten.¹¹ Na zijn nederlaag bij Fleurus in 1794 zei de veldmaarschalk het leger vaarwel en hij keerde naar Coburg terug. In 1811 trok hij nog één keer ten strijde tegen het napoleontische leger dat zijn stad onder de voet dreigde te lopen. De kleine Leopold luisterde met ontzag en bewondering wanneer hij over zijn wapenfeiten in Martinesti, Moldavië, Walachije en Neerwinden vertelde. Hij kreeg van Friedrich Josias zijn militaire opvoeding en erfde zijn afkeer voor de Franse Revolutie. Sommige bronnen vermelden dat keizer Leopold II bij de doop van Leopold voorspelde dat zijn petekind in de voetsporen van de beroemde veldmaarschalk zou treden. De krijgsroem van de latere koning der Belgen moet gerelativeerd worden. Leopolds vechtlust stond op gespannen voet met zijn zin voor diplomatie en overdreven voorzichtigheid. Hier speelde de invloed van een andere oudoom, Christian Franz, die als romanticus bekendstond. Het Coburgse devies 'alles door liefde, niets door macht' is naar hem terug te voeren.¹²

'Welt haben' in Coburg

Omstreeks 1800 was het stadje Coburg ontegensprekelijk een provinciaal nest. De culturele invloed van het nabijgelegen Weimar, waar Goethe in die tijd aan de *Faust*-cyclus werkte, mag zeker niet overschat worden. De hertogen hadden geld noch aura, de hogere kringen waren 'talrijk noch schitterend', in de woorden van Augusta. Persoonlijk moest ze aan het stijve hofceremonieel wennen, toen ze uit Ebersdorf met haar gezapige bruidegom in Coburg neerstreek. Augusta hield zoals gezegd een dagboek bij, dat zich in zes boekdelen in Windsor Castle bevindt en een bijzonder interessante kijk biedt op een tijdperk in transformatie.¹³ De familiegeschiedenis van de Saksen-Coburgs toont hoe de oude wereld van de Duitse aristocratie worstelde met de nieuwe, revolutionaire tijd en de idealen van de verlichting.

Zowel hertog Franz' financiële toestand als zijn conservatieve mentaliteit maakte universitaire studies voor de Coburgse prinsen ondenkbaar. Studeren aan de zeer gereputeerde universiteit van Jena, die bekendstond als een verlicht en democratisch bastion – Karl Marx behaalde er een doctoraat – zat er voor Ernst, Ferdinand en Leopold niet in. Volgens Ernst II, Leopolds neef en de oudere broer van Albert, werden ze opgevoed met achterhaalde religieuze principes. Als zijn vader in een andere tijd geboren was, had hij kunnen studeren en had hij meer ontplooiingskansen gekregen.¹⁴ Toch was het milieu waarin Leopold opgroeide niet zo bekrompen als Ernst het liet uitschijnen. Zijn ouders mochten dan niet rijk of geleerd zijn, 'Welt haben' was hun motto, vooral dat van zijn moeder. Zijn vader Franz was een zachtaardige familieman die niet voor politiek in de wieg was gelegd. Hij hield van schone kunsten, theater en muziek. Ondanks zijn nijpend geldgebrek legde deze bevlogen verzamelaar van grafische kunst een belangwekkend *Kupferstichkabinett* aan. Franz was een mondaine levensgenieter, die graag reisde en veel belang hechtte aan mooie kleren, culinaire genoegens en een goed glas wijn. Hij liet oesters aanrukken zodra het seizoen er was. De door God gewilde orde der dingen was echter door de Franse Revolutie door elkaar geschud en dat bezwaarde hem. Door de *aufklärung* was de diepe religiositeit van de hertog nauwelijks beïnvloed, integendeel waarschijnlijk versterkt, aangezien hij de godsdienst in het defensief gedrongen wist.

De Reformatie had diepe sporen nagelaten in Coburg. In 1530 hield Maarten Luther zich zes maanden schuil in de Veste Coburg, een van Duitslands grootste middeleeuwse kastelen. Hij werkte er aan zijn Bijbelvertaling. Lucas Cranach de Oudere en de Jongere schilderden verscheidene portretten van Luther, die in de Veste bewaard worden. De Coburgse hertogenfamilie was van oudsher streng luthers. Leopold zou het protestantisme tot zijn dood trouw blijven. In 1781 trad vader Franz toe tot de Orde van de Goud- en Rozenkruisers, een initiatiegeenootschap ontstaan in 1756. De politieke invloed van deze Orde aan het Pruisische hof was aanzienlijk. Kroonprins Friedrich Wilhelm II werd lid in hetzelfde jaar als Franz. Hoewel er parallelen waren met de vrijmetselarij die zich in dezelfde periode vanuit Engeland

ook in de Duitse ruimte uitbreidde, positioneerden de Goud- en Rozenkruisers zich uitdrukkelijk tegen de aufklärungsideologie, vooral tegen de Illuminati. De wereld kon niet verklaard worden door de rede en de natuurwetten, slechts door de onzichtbare wereld van de geest. De Orde kenmerkte zich door een orthodox piëtisme. Het dagelijkse gebed, het strenge vasten en de zelfkastijding behoorden tot de kern van de religieuze oefeningen. Bovendien beoefende men in sommige kringen de kabbala en de alchemie. Het is onwaarschijnlijk dat ook de nuchtere Franz zich daarmee inliet. Het pantheïstisch geïnspireerde godsbeeld van de Goud- en Rozenkruisers sloot wel goed aan bij zijn persoonlijke religieuze beleving. Veel sterker dan zijn ouders ervoer hij de aufklärung en de nieuwe geestesstromingen als een bedreiging. In zijn perceptie was de geloofswereld nog intact toen hij zelf kind was. De maatschappelijke veranderingen van het einde van de achttiende eeuw maakten hem erg onzeker. Hij was vaak schroomvallig en besluiteloos; zijn zwakke gezondheid leed onder de politieke problemen van het hertogdom. Franz was onderhevig aan 'heftige gemoedsbewegingen', die zich uitten in kortademigheid en hartklachten. Hij viel vaak ten prooi aan misnoedigheid en 'alle zwarte spoken waarmee "dik bloed" zelfs de beste kop kwellen kon'.¹⁵ Leopold zou de hypochondrie en zwaarmoedigheid van zijn vader erven.

Franz mocht de opgang van zijn kinderen niet meemaken. Augusta wel. De karakteristieke lange Coburg-neus hebben haar afstammelingen van haar geërfd, hun neus voor politiek ook. Als steun en toeverlaat van haar ziekelijke echtgenoot en grote kinderschare, was zij de eigenlijke 'stam-moeder' van de Europese vorstenhuizen, een warmhartige vrouw van de wereld. Leopold hield van 'de beste mama die er was', maar was beducht voor haar babbelzucht.¹⁶ Ze was gecultiveerd en belezen, schreef haar verloofde consequent brieven in het Frans, terwijl hij in hun 'liebe Muttersprache' mocht antwoorden. Hun levendige correspondentie getuigt van een oprechte wederkerige genegenheid vanaf het prille begin. Het paar zag de toekomst in termen van 'rozenrode' gelukzaligheid.¹⁷ Het werd inderdaad een goed huwelijk, zij het dat Franz in een aanhangsel van zijn testament opbiechtte dat hij zich 'uit menselijke zwakheid' had laten meeslepen in een 'nadelige, hartstochtelijke liefde'. Het niet nader genoemde object van deze hartstocht was een 'goed, liefdevol wezen met een "ontoereikende" ontwikkeling maar een trouw en eerlijk hart'. Franz wilde haar behoeden voor haar onbarmhartige omgeving. Hij was het die haar ongelukkig had gemaakt; door 'zijn zondige en schandelijke overgave had zij de slechte naam van maîtresse gekregen'. Haar enige vergrijp was de zwakheid zo innig van hem te houden dat ze zich niet van die hopeloze liefde kon bevrijden. Haar liefde was van de zuiverste en onbaatzuchtigste soort. Nooit had iemand hem meer liefgehad dan zij. Zeer veel onschuldig gelukkige momenten in zijn leven dankte Franz aan die weinig gevormde goede ziel. Om zijn eigen zielenheil te verzekeren, liet hij zijn 'Freundin', hoogstwaarschijnlijk een kamermeisje, een klein kapitaaltje na,

met een rente van vijf procent. Wanneer deze verhouding is ontstaan en hoe lang ze heeft standgehouden, is onduidelijk. In ieder geval werd Franz' minnares zo gehaat door Augusta dat ze voor haar huwelijk geen cadeau kreeg van de hertogin-weduwe.¹⁸

Augusta zou haar echtgenoot een kwarteeuw overleven. In de bewoordingen van Leopold was zijn moeder 'a most distinguished person'. Haar beroemdste kleindochter, koningin Victoria, noemde haar 'a most remarkable woman, with a most powerful, energetic, almost masculine mind'.¹⁹ Net als Franz kende Augusta haar klassiekers. Haar Privatbibliotheek in Coburg bevatte poëzie van Goethe en Sophie von la Roche, een van de beroemdste achttiende-eeuwse verlichte romanschrijfsters die representatief is voor het sentimentalisme. Ze hield een literair salon in Koblenz, dat door Goethe vermeld wordt in zijn *Wahrheit und Dichtung*. Augusta las zowel Duitse als Engelse en vooral Franse literatuur, met een voorliefde voor het werk van Madame de Staël en andere vrouwelijke auteurs. De correspondentie van markiezin de Sévigné en haar observaties van het culturele leven in Frankrijk tijdens het ancien régime waren voor Augusta een eyeopener. Ze verzamelde alle meer dan vijftienhonderd gepubliceerde brieven van Marie de Sévigné in haar Privatbibliotheek en ondernam in 1823 een reis naar Grignan, de sterfplaats van de beroemde schrijfster. Haar nostalgie naar het hofleven en de salons vóór de Franse Revolutie belette niet dat Augusta ook een Duitse vertaling van Montesquieu's *De l'esprit des lois* en de oorspronkelijke Amsterdamse uitgave van Rousseau's *Du contrat social* uit 1762 in haar bezit had. Kon de Zwitserse dichter Salomon Gessner haar bekoren met zijn *Idyllen* en thema's ontleend aan de antieke mythologie, echt bezield was ze door Friedrich Schiller, wiens *Wilhelm Tell* uit 1804 ook haar politieke visie kleurde. Augusta was dol op aardrijkskunde en geschiedenis. Ze verslond de biografieën, memoires en correspondentie van de groten der aarde, van Louis XIV tot Catharina II. De geschiedenis van de Plantagenets, de Tudors en de Stuarts – in een Franse vertaling van David Hume – maar ook van het Ottomaanse rijk en Rusland behoorde tot haar grote culturele bagage. Ze zou die kennis en belangstelling doorgeven aan Leopold, en via hem aan Victoria. Haar romantische sensibeleit en liefde voor de natuur komen in de lange brieven aan haar echtgenoot en in haar reisdagboeken tot uitdrukking. Als weduwe zocht Augusta in het Zwitserse hooggebergte 'die tiefste romantischste Einsamkeit' op. De rotsen van Meillerie bij Evian, beroemd geworden door de liefdesroman *Julie ou la Nouvelle Héloïse* van Jean-Jacques Rousseau, stelden haar echter teleur als 'weinig meer dan een steengroeve'. De literaire referenties in de reisbeschrijvingen van Augusta zijn talrijk, de plaatsen die ze bezocht waren vaak geassocieerd met de belangrijke namen uit haar uitgestrekte culturele universum. Zo vond ze Delice bij Genève, dat aan Voltaire toebehoorde, in het romantische avondlicht bekoorlijker dan Saint-Jean, het landgoed waar de liberale politieke filosoof Benjamin Constant zijn liefdesbrieven schreef aan Madame de Staël. Augusta droomde van een landhuis in de omgeving van het 'grote

levendige Genève', of in Italië. Ze begreep niet dat Madame de Staël het slot in Coppet leeg liet staan, dat door haar vader, de Geneefse bankier Jacques Necker, zo mooi was opgeknapt. Madame de Staël zat immers in Blois en hunkerde naar Parijs, waar ze door Napoleon wegens de grote invloed van haar opvattingen verbannen was. 'Frau von Staël' leefde 'alleen in de boeken die ze schreef' en in haar 'desertations', schamperde Augusta. Voor nieuwe rijken en nieuwe adel haalde de hertogin-weduwe van Saksen-Coburg haar neus op, terwijl de ontmoeting met een oude gravin in de Provence haar opvrolijkte. Gravin de Villegarde was een kleindochter van markiezin de Sévigné, en ze kwam 'als een wonderlijke fee' op haar ezel aanrijden. Ze vertelde over de 'mooie tijden die wel nooit meer zouden terugkomen', toen de Franse adel nog gezellig in zijn kastelen woonde en doorgaans vaderlijk voor de boeren zorgde, die hen daarna verdreven hadden.

Augusta's maxime 'Welt haben!' betekende dat ze de gevolgen van de Franse Revolutie zeer goed begrepen had, beter dan Franz in ieder geval. Toch was ze net als hij diep religieus gebleven. Haar dagboeken zijn doorspekt met persoonlijke gebeden, soms zelfs in dichtvorm; haar geloof was ingetogen en piëtistisch. In een pralerige kerk vond ze geen rust, religieuze massaspektakels in de passietijd waren aan Augusta niet besteed. Een grote katholieke processie die ze in Genua bijwoonde, bestempelde ze als 'merkwaardige geestelijke onzin'. Dat deze verkleedpartij met brandende kaarsen en grote kruisen een religieuze ceremonie was, 'kon het gezonde mensenverstand niet begrijpen'. Augusta verkoos een eenvoudige sarcofaag boven de verhevenheid van een hoge, smakeloze katafalk, zelfs voor de begrafenis van koning Victor Emanuel I van Sardinië in 1821. Muziek in de kerk moest vooral ontroerend zijn. De Christus in het graf gaf haar een rustgevende aanblik. De Italianen hadden daar echter geen gevoel voor, in de Annunciatakerk in Genua lag er een afstotelijk beeld van de heiland in het graf. Alleen de bloemenrijkdom en de vele ontstoken lichtjes boden troost aan Augusta. Toch vond ze Italiaanse kerken met hun prachtige schilderijen en fresco's verheven en luisterrijker dan de gereformeerde kerken in Duitsland en Engeland, waar geen versieringen waren. Maar zoals in de romantische landschapsschilderijen van Caspar David Friedrich ervoer deze piëtistische protestantse de Openbaring vooral in de natuur, die haar als een 'tempel Gods' voorkwam. Een eeuwenoud kerkhof omschreef ze als 'heldere woning van de dood', waar 'magere Hein het Genie van de voleinding' werd. Op een eenzame wandeling in het bos 'in de feestelijke stilte alleen doorbroken door het ruisen van de wind of een vogelstem' kon haar treurend hart pas berusting vinden.²⁰

Hoewel Augusta opging in het leven van vrijgevochten vrouwen à la Germaine de Staël, was ze zelf een honkvaster moederfiguur. Haar dagboeken staan bol van verjaardagsfeesten, bruiloften, concerten en bals in familieverband. De 'moederkloek' was niet wars van politieke berekening bij de opbouw van haar uitgebreide familiale netwerk. Zelden werd het karakter van mogelijke huwelijkskandidaten in overweging genomen. Meer dan Augusta toonde

Franz zich bekommerd om het geluk van zijn kroost. Het huwelijk van Ernst draaide echter op een echtscheiding uit, terwijl van de vier dochters alleen de oudste, Sophie, een goed huwelijk had. Ze trouwde echter beneden haar stand, met graaf Emmanuel von Mensdorff-Pouilly, een Franse *émigré* in het Oostenrijkse leger, die op de koop toe katholiek was. Dat haar ouders voor dit huwelijk de toestemming gaven, werd door hun omgeving op onbegrip onthaald. De lagere afkomst van de bruidegom zorgde ervoor dat het trouwfeest aanmerkelijk minder luisterrijk gevierd werd dan dat van de anderen. Zo ging het feestprogramma voor het huwelijk van Antoinette, de tweede dochter, met prins Alexander van Württemberg in 1798 de financiële draagkracht van het Coburgse hof te boven. De feesttafels en bals in de reuzenzaal van het Ehrenburgkasteel, waarop de notabelen van de stad en de lokale hof- en landadel uitgenodigd waren, de sleeritjes in de omgeving en de theatervoorstellingen door amateurs, verbleekten natuurlijk bij de trouwfeesten aan de grotere vorstenhoven in Wenen, Berlijn of Dresden. De hertogenfamilie stak er zich daarom niet minder diep mee in de schulden.²¹

Augusta werd op handen gedragen door haar kinderen, vooral door haar zonen. Ook bij de aaneenschakeling van huwelijksproblemen, scheidingen en buitenechtelijke verhoudingen die zich in de familie zouden voordoen, was Augusta begripvol, toch wat het aandeel van haar eigen kroost betrof. Het maakte haar soms zelfs schuldbewust over haar eigen rol in de verstandshuwelijken. Toen Antoinette onverwacht in Sint-Petersburg overleed, amper vierenveertig jaar oud, betreurde haar moeder 'haar zo vaak verwonde hart', en beklagde ze 'de teleurgestelde verwachtingen, gebroken illusies, het ontberen van elke genieting' in haar huwelijksleven en de zorgen en verveling in een land dat ze zo beu was. Toen haar vierde dochter, Victoire, voor de tweede keer trouwde, hoopte Augusta dat ze in dat huwelijk het geluk zou vinden dat haar in het eerste niet gegund was. Ze verwachtte veel van de hertog van Kent, 'die werkelijk lieve goedmoedige man', die slechts op rijpere leeftijd het huiselijke geluk leerde kennen en het waarschijnlijk des te meer waarderen zou.²² Augusta's kinderen en kleinkinderen hielden hun 'zo uitstekende en beminnelijke moeder' haar leven lang in eer, hoe ver ze ook van Coburg woonden. Leopold niet het minst. Hij was haar grote favoriet. Tot vlak voor haar dood in 1831 reisde ze met hem naar Italië en Zwitserland. Ze kwam op bezoek in Londen of Brussel, waar hij pas koning was geworden. Ze was toen 74.

De hoge trappen van het Winterpaleis²³

In september 1795 vertrok Augusta met haar drie dochters naar Sint-Petersburg, waar Catharina II de Grote een huwbare Duitse vrouw zocht voor haar kleinzoon Constantijn. De machtige tsarina stond bekend om haar intellectuele onafhankelijkheid en verlichte ideeën, een Minerva op de troon.²⁴ Ze correspondeerde met Diderot, Voltaire en Casanova, voerde op nationale schaal de vaccinatie tegen pokken in en had vooruitstrevende opvattingen over onderwijs. De Franse Revolutie ervoer ze echter als een

schok. Haar verlicht despotisme werd teruggeschroefd naar een streng absolutisme dat geen ruimte liet voor andere ideeën dan de hare. De gebiedsuitbreiding van Rusland onder Catharina was spectaculair: er kwam maar liefst 518.000 km² bij. Sint-Petersburg kreeg door haar investeringen zijn zinnelijke schoonheid. Catharina ligt aan de basis van de kunstcollectie in de Hermitage. Haar verzameling snuifdozen, porselein en schilderijen was gigantisch. De geruchten dat ze in haar Zomerpaleis een erotisch appartement met pornografische muurschilderingen en meubilair inrichtte, werden bevestigd door de documentaire *Le secret perdu de Cathérine La Grande* (2002). Duitse oud-strijders leggen getuigenis af van het onwaarschijnlijke seksuele universum waar ze in 1941 binnendrongen.

Sinds Catharina's schoonvader, Peter de Grote, zijn wending naar Europa had gemaakt, vertoonde de huwelijkspolitiek van de Romanovs een uitgesproken voorkeur voor kleine Duitse protestantse vorstenhuizen: Braunschweig-Wolfenbüttel, Holstein-Göteborg, Mecklenburg-Schwerin. Tsarina Catharina, zelf een von Anhalt-Zerbst, schreef in 1795 eigenhandig vier afzonderlijke brieven, aan hertog Ernst Friedrich en hertogin Sophie van Saksen-Coburg-Saalfeld en aan Franz en Augusta. Hun drie dochters Sophie, Antoinette en Julie waren op dat moment respectievelijk zeventien, zestien en veertien jaar oud. Met het oog op een bekering naar de Russisch-orthodoxe religie moesten de meisjes alle drie alvast een verklaring tekenen dat ze uit vrije wil die eventuele stap zouden zetten. Voor de Coburgse geestelijkheid vormde een bekering op zich geen principieel probleem. Het feit dat het om een dochter ging, maakte het allicht eenvoudiger 'grote overeenkomsten' te vinden tussen de orthodoxe religie en het lutherse protestantisme. Dat aan de Russische reis een groot belang werd gehecht, blijkt niet alleen uit de hoge kostprijs die de armlastige erfprins er kennelijk voor over had, maar ook uit het aantal mensen dat de dames uitgeleide deed. Niet minder dan vijfenveertig familieleden, hofdames en bedienden vergezelden hen in stoet naar Saalfeld. De vierjarige Leopold moest thuisblijven. Het viel Franz zeer zwaar zijn vrouw en dochters te zien vertrekken. Hij reisde met hen mee tot Leipzig. Het afscheid ging gepaard met veel tranen.

De vrouwen bleven vier maanden weg van huis. Het verblijf zelf duurde drie weken, ze waren maar liefst 124 dagen onderweg van Coburg naar Sint-Petersburg en terug. In alle steden werden ze als 'zeldzame dieren' begroet. Augusta berichtte Franz uitvoerig over hun belevenissen. Ze kon lyrisch worden van de avondhemel, 'het laatste rood dat als parelmoer in de blauwe waterspiegel smolt' of de 'miljoenen sterren die in de spiegelgladde Spree weerkaatsten'. De grijze nevelige hemel van de Oostzee associeerde ze met de *Ossian*-cyclus, oude Gaelische epische gedichten die in de jaren 1760 door de Schotse James Macpherson werden 'ontdekt' en 'vertaald'. Hoewel de authenticiteit van de derde-eeuwse poëzie naderhand door velen in twijfel werd getrokken, zorgde de schoonheid en melancholie van de vertaling ervoor dat

de *Ossian* een belangrijke drager werd van de romantische tijdgeest in Europa. 'Helemaal zoals dichters het bezongen', beschreef Augusta onderweg naar Sint-Petersburg het landschap dat ze zag voorbijvlieden vanuit haar koets.

Haar aandacht werd speciaal getrokken door verwilderde tuinen, Engelse landschapsparken, halfvergane kastelen, ruïnes en gotische bouwwerken, zoals het een tijd- en zielsgenote van Goethe paste. In Lubau kreeg ze heimwee door het horen van Saksische marsmuziek. Franz wist welke uitwerking militaire muziek op haar kon hebben! Ze hield van het mooie zuivere gezang van een koor mannenstemmen waar niemand voorzong. Augusta bezocht theatervoorstellingen in de 'treurige' Pruisische hoofdstad Königsberg en in Riga. Ze raakte ontroerd door de Russische liederen van een knapenkoor in Mitau. Alle operettes zou ze kunnen laten voor de zachte melodie van zo'n volkslied. Augusta's reisdagboek bevat sporen van haar politieke opvattingen, die geïnspireerd werden door een romantisch nationalisme in de geest van Johann Gottfried Herder, waar taal en tradities zoals volksliederen, sprookjes (verzameld door de gebroeders Grimm), spreuken en gezegden de poëtische substantie van het 'volk' vormden. Deze geïdealiseerde 'volksaard' was een specifieke verduitsing van het begrip natie en nationaliteit zoals dat in Frankrijk was ontwikkeld.

Leopolds moeder had ook een uitgesproken ontzag voor vorstelijke grandeur, gekoppeld aan misprijzen voor de stoffigheid van de oude aristocratie en een diepe weerzin voor republikeinse en democratische tendensen. De angst voor de Franse Revolutie en de Grande Peur zat er diep in bij de Coburgse erfprinses. Ze schreef vol bewondering over het militaire en moderniserende Pruisen, afkeurend en afkerig over de armoede en bouwvalligheid in Poolse dorpen, over de 'schmützige Juden' ook. De verschillen tussen West- en Oost-Pruisen waren duidelijk voor Augusta: orde en netheid tegenover lemen hutten met daken van stro, een goed gekleed en doorvoed, mooi en groot volk met frisse gezichten tegenover de armoede en vuiligheid van een minabel volk met bruine, gemene gezichten. Sophie tekende voor haar vader portretten van de Polen, Joden, Russen, huzaren en kozakken die ze onderweg ontmoetten. Zoals in een individueel portret probeerde Augusta in haar karakterisering van nationale types het wezen te vatten van een heel volk. Ze hield van pittoreske plaatsen en merkte goedkeurend op dat nationale klederdracht, die zowel door de burgerij als het gemeen gedragen werd, het volk verenigde. 'Natie' betekende voor Augusta inderdaad 'Volkstum' in herderiaanse zin. Zoals Herder was ze van mening dat de culturele eigenheid van volkeren behouden moest blijven. De drie Poolse delingen door Rusland, Oostenrijk en Pruisen in 1772, 1793 en 1795 hadden de Poolse staat doen verdwijnen. Augusta vond dat Pruisen niettemin de identiteit van de Poolse natie in Oost-Pruisen moest beschermen. Ze was dan ook het opkomende Poolse nationalisme genegen, maar het liberalisme dat daarmee verbonden was, beviel haar allerminst. Liberalen waren voor haar democraten, en dus radicale jakobijnen, die in heel Europa een democratische republiek wilden

vestigen. Een door het volk beheerste democratische staatsvorm ontbeerde volgens Augusta de noodzakelijke grootheid van een monarch. Een visie op democratie en koningschap die we later ook bij haar jongste zoon Leopold terugvinden.

Op een prachtige herfstdag in oktober 1795 besteeg Augusta met knikkende knieën de hoge trappen van het Winterpaleis in Sint-Petersburg. Hier zou over het lot van een van haar drie dochters beslist worden. 'Wat een schoonheden', lachte Catharina II de Grote de meisjes toe. De tsarina was op het eerste gezicht uitermate imposant, maar ze had de allure van een goede fee, een zelfpresentatie die Augusta nog nooit eerder bij een vorstin gezien had. Ze zag er veel jonger uit dan haar zesenzestig jaar, ook al verfde ze haar grijze haren en wenkbrauwen niet en gebruikte ze nauwelijks rood op haar wangen, zoals in Rusland gebruikelijk was. Ze had een verbazend lief gezicht met verstandige blauwe ogen die zo doordringend waren dat je door de grond zou zinken als ze niet zo vriendelijk waren geweest. Catharina had zich waarschijnlijk nooit wit geschminkt, anders was haar huid niet zo fris gebleven. Ze was met hoogheid geboren, want zo mooi liet een houding zich niet kunstelen. Ze was de personificatie van de waardigste ouderdom denkbaar, de buitenlandse roddels over een vermeende ziekte hielden geen steek. Voor Augusta was het moeilijk om het beeld van de vorstin als 'Grote Vrouw' te rijmen met de vriendelijke Catharina die ze nu in haar privésfeer leerde kennen. Onbegrijpelijk was het hoe zoveel 'mannelijke grootsheid' met de beminnelijkheid van deze fijne vrouw kon samengaan, de 'hoge waardigheid' van haar positie stond in aangenaam contrast met haar lieftallige verschijning.

Ook Augusta's aanstaande schoonzoon Constantijn en zijn broer Alexander, de latere tsaar, vielen meteen in de smaak. De broers vertoonden een voor jonge prinsen ongewone zwier. Ze waren evenmin verlegen als elke andere 'Weltmann' en ze praatten vlot met iedereen. Alexander maakte de meeste indruk, met zijn gelijkmatige trekken en zijn hoge koninklijke gestalte. Ook de zestienjarige Constantijn was zeer groot voor zijn leeftijd, met een vol rond gezicht en donkerblauwe ogen vol vuur en verstand. Augusta zag in hem een zeer knappe soldaat in hart en ziel, met een militaire 'pli', alleen was het jammer van zijn mopsneusje. Met hun blakende gezichten en gespierde lichamen staken de broers in ieder geval gunstig af tegen de versleten hofelegantie en het adellijk 'gesindel' van hun epoche. Uit hun zuivere glanzende ogen straalden 'onbedorven bloed en een onbedorven ziel', of ze hun uniform droegen of niet. Augusta verzekerde Franz ervan dat het Constantijns enige wens was een veldtocht tegen Napoleon te voeren om Duitsland te bevrijden, 'zich nuttig te maken voor zijn vaderland'. Haar toekomstige schoonzoon was kortom een lotje uit de loterij. Met *hindsight* weten we dat haar scherpe opmerkzaamheid haar hier danig in de steek liet. Constantijns meermaals bejubelde 'schöne Seele' en 'reines Herz' bleken in de praktijk al gauw behoorlijk tegen te vallen.

De dames logeerden aan een van de mooiste straten van Sint-Petersburg in het zogenaamde Potemkinpaleis dat raakte aan het Winterpaleis, en via een kleine corridor toegang bood tot de weelde en inner circle van de tsaren. Catharina had het paleis laten bouwen voor een van haar briljantste minnaars, Grigori Potemkin, die als veldmaarschalk de Krim veroverde. Augusta veroordeelde het libertijnse liefdesleven van Catharina niet. Ze was integendeel erg onder de indruk van haar présence en schreef in opvallend milde termen over haar toenmalige geliefde, de bijna veertig jaar jongere graaf Plato Zubow. Hoewel ze niet in de Hermitage zelf te gast waren, kreeg ze toch een goede kijk op de tsarenfamilie en de zeden en gewoonten aan het Russische hof. Ze voelde zich meteen thuis en geneerde zich niet. 'In de Hermitage heerst geen etiquette', zo verzekerde ze haar man. 's Avonds zat Augusta naast Catharina in het 'wondermooie' theater, helemaal in marmer uitgevoerd. Ze woonde er Italiaanse operettevoorstellingen en opvoeringen van de Comédie Française bij. Een heel bijzondere ervaring was een Bal Masqué zonder maskers, waar de genodigden de verschillende nationaliteiten van het Russische rijk uitbeeldden: Turken, Armeniërs, Grieken, Tataren, Kozakken uit de Kaukasus, de Moldau en de Krim. Alle volkeren die Rusland op het Ottomaanse rijk veroverd had, waren samengeroepen om de Keizerin-Moeder hulde te brengen. Het beeld van een groot multinationalaal rijk was een cruciaal element in Catharina's imagebuilding aan het einde van haar regeerperiode. Het was belangrijk duidelijk te maken dat Rusland niet alleen een keizerrijk was, maar ook de meest imperiale natie, die meer volkeren omvatte dan welk ander rijk ter wereld. Geen enkele andere staat bood zo'n etnografische diversiteit op zo'n immens territorium met de meest uiteenlopende klimaten. De Polen, die sinds de eerste Poolse deling tot haar rijk behoorden, mochten uiteraard niet ontbreken op het bal. Te midden van die mengelmoes aan volkeren bevonden zich Augusta en haar dochters in Duitse klederdracht.

Augusta werd diep geraakt door de Russisch-orthodoxe missen die ze aan het tsarenhof bijwoonde in aanwezigheid van de militaire staf. 'Alles glansde van goud en zilver', schreef ze verrukt. Vooral de kozakkenofficieren van de Kaspische zee maakten indruk door hun schitterende kledij en hun oriëntaalse gezichten, die wonderlijk afstaken tegen de gepoederde 'kamerjonkers'. Terwijl Augusta meer oog had voor het hofceremonieel en de prachtige uniformen dan voor het kerkelijke ritueel, vond ze het gezang van meer dan honderd mannenstemmen 'onbeschrijflijk mooi en feestelijk'.

Elke dag ondernam Augusta 'een ontdekkingsreis van verscheidene wersten' door het immense Winterpaleis. De kunstverzameling in de kleine Hermitage was haar te overweldigend om zelfs nog maar de helft te kunnen bekijken. Ze had oog voor vrouwelijke kunstenaars, vond *Le Paralytique* van Jean-Baptiste Greuze het allermooist en bewonderde de eigentijdse Franse schilders meer dan de oude meesters. Augusta bezocht het atelier van Elisabeth Vigée-Lebrun, een leerling van Greuze, die in 1789 uit Frankrijk gevlucht was en in die periode in Sint-Petersburg verbleef. Beroemd geworden met

haar portret van Marie-Antoinette uit 1783, werd haar ballingschap een triomftocht langs verschillende Europese hoven. Het leverde haar een fortuin op. Ook Augusta's derde dochter zou als Russische grootvorstin Anna Fjodorovna door Lebrun geportretteerd worden.

Een week na de aankomst van de Coburgse meisjes viel de keuze van de tsaritsj inderdaad op Leopolds jongste zus, de veertienjarige Juliane, doorgaans Julie of Julchen genoemd. Augusta was ontroerd door de bevende stem van haar schoonzoon die haar de hand van haar dochter kwam vragen. Ze had een mooie redevoering ingestudeerd, maar barstte in tranen uit en kon eerst geen woord uitbrengen. Het lot en het geluk van Julie lagen nu in handen van Constantijn. Hij beloofde plechtig dat ze haar vader en vaderland zou terugzien, dat hij haar naar Duitsland zou meenemen en haar waardig zou proberen te zijn. Het beschaamde meisje beloofde in haar beste Frans dat ze hem met heel haar hart zou liefhebben.

Augusta en haar twee andere dochters ontvingen van de tsarina elk een flinke geldsom van 60.000 en 50.000 roebel, als compensatie voor de reis en de ongemakken die ze hadden ondervonden. Vergeleken bij de 5000 reichsthaler die Franz jaarlijks van de 'Debitkommission' ontving voor zijn gezinsonderhoud, was dat een onwaarschijnlijke som geld: 160.000 roebel stemde overeen met meer dan 123.380 reichsthaler. Het geld werd goed belegd bij de Leipziger bankiers Dufour und Frege & Comp. Waren de financiële problemen van Franz niet meteen van de baan met deze kapitaalinjectie, zijn kredietwaardigheid werd aanzienlijk verhoogd en hij kon minstens al beginnen met de aflossing van zijn schulden. Bovenal was echter het symbolische kapitaal dat de hertogenfamilie met dit huwelijk verwierf van belang voor de toekomst, niet het minst voor Leopold. Catharina bood Augusta aan om Ernst en Leopold op te nemen in het regiment van Constantijn, de 'Grenadiers van Sint-Petersburg,' een aanbod dat Augusta volgaarne aanvaardde, dol als ze was op uniformen en militaire pracht en praal. Constantijn gaf alvast de sabels, sjerpen en epauletten mee naar Coburg.²⁵ Zo kwam het dat Leopold als vijfjarige de titel van kapitein in het Russische leger voerde en op zijn dertiende nominaal generaal werd. Later zou hij aan de zijde van tsaar Alexander deelnemen aan de veldtochten tegen Napoleon.

Op 7 november 1795 nam Augusta na een halve nacht huilen afscheid van haar jongste dochter. Ze vertrok met Sophie en Antoinette terug naar huis, waar ze op oudejaarsavond met vreugdekreten ingehaald werd. Ze nam een onuitwisbare herinnering aan Catharina en Rusland mee: 'Alles wat men in dit land ziet, draagt het karakter van haar unieke grootheid; in een tijd waar de democratie elke grootheid wil verstoren, is dit land dubbel interessant.'²⁶ Eind januari 1796 trad prinses Juliane van Saksen-Coburg-Saalfeld toe tot de Russisch-orthodoxe Kerk; ze droeg voortaan de naam Anna Fjodorovna. Tijdens een indrukwekkende ceremonie beloofde ze de iconen van Christus, de Heilige Maagd en de heiligen te eren tot ze haar laatste adem uitblies. Korte

tijd later vond het huwelijksfeest plaats, met een groot vuurwerk op de Newa en een volksfeest op het Paleizenplein, waar ossen, varkens en gevogelte geroosterd werden en de wijn rijkelijk vloeide. Franz en Augusta konden er niet bij zijn, maar vierden het huwelijk van hun fortuinlijke dochter met een bescheiden eetmaal in Coburg.

Tijdens de huwelijksnacht wachtte Anna Fjodorovna echter tevergeefs op haar kersverse echtgenoot in het Marmeren Paleis aan de Newa, hun huwelijksgeschenk van de tsarina. De grootvorst was slaags geraakt met een soldaat die op wacht stond en hem niet met de nodige egards bejegend had. In een woedeaanval had hij de wacht zwaar mishandeld. Toen Constantijn uren later bij Anna in bed belandde, was hij met zijn gedachten bij zijn regiment en raakte haar niet aan. Al gauw bleek dat hij er bizarre gewoonten op na hield. Zo hield hij ervan bij het afschieten van een kanon levende ratten als munitie te gebruiken. Op een dag pakte hij zijn vrouw bij haar middel en duwde haar in een grote Chinese vaas, om daarna wild met zijn pistool in het rond te schieten terwijl zij doodsangsten uitstond. Constantijn ontpopte zich als een wreedaardige en agressieve man. Jaloers om haar mondaine successen probeerde Constantijn zijn jonge vrouw te isoleren van haar omgeving.²⁷ Julies brieven aan het thuisfront waren in het begin nog zeer optimistisch. Haar 'engelhartige', zij het 'een beetje hitsige' echtgenoot verdween al gauw in de marge van haar brieven en zou op den duur zelfs niet meer vermeld worden. De grootvorstin stuurde regelmatig kleine en grotere sommen geld naar Coburg en beklaagde zich over de verkwisting aan het Russische hof: haar vader zou in overvloed kunnen leven als zij het voor het zeggen had. Haar hart bloedde als ze zag wat door deuren en vensters naar buiten werd gegooid, in de wetenschap dat Franz met een klein deel daarvan geholpen zou zijn.²⁸

Catharina II de Grote overleed eind 1796 onverwachts aan een beroerte. Tijdens de begrafenisplechtigheid viel Anna Fjodorovna flauw, bij de kroning van Paul I in Moskou gloeide ze van de koorts. De opvolging van de machtige tsarina door haar enige zoon Paul had grote veranderingen tot gevolg, die tot in Duitsland voelbaar waren. Anna had steeds vaker last van hoofdpijn en heimwee. Haar huwelijk met Constantijn was een complete mislukking. Hij begon haar openlijk te bedriegen en stapte met zijn laarzen in de echtelijke sponde, om te tonen hoezeer hij haar minachtte. Anna's enige steun en toeverlaat in Sint-Petersburg was nu grootvorstin Elisabeth, de vrouw van Alexander. In 1799 werd de 'maladie des femmes' van Anna Fjodorovna uiteindelijk gediagnosticeerd. De enige manier om te genezen was volgens de dokters een kuur in Bohemen. Ze vertrok naar Karlsbad in de hoop op die manier definitief aan haar gewelddadige man te kunnen ontsnappen, een plan dat ze met Elisabeth bedisseld had. Na zeven maanden echter werd ze verplicht terug te keren naar Rusland. Haar eigen familie, die geen geld had om de grootvorstin met de nodige eer te ontvangen, was te trots om het met

minder te doen. Anna werd opnieuw ziek. Tijdens de periodes dat Constan-tijn in Sint-Petersburg was, ging het van kwaad tot erger met hem.

Tsaar Paul I werd in de nacht van 23 op 24 maart 1801 door Russische officieren vermoord, met medeweten van zijn oudste zoon Alexander, die hem opvolgde. Opnieuw veranderde het geesteklimaat aan het hof drastisch. De nieuwe tsaar was vanaf zijn geboorte aan de voogdij van zijn ouders ont-trokken. Hij had een vooruitstrevende opvoeding genoten van grootmoeder Catharina die alles in het werk stelde om van hem een verlichte, neoklassieke heerser te maken. Vanaf zijn geboorte kreeg de troonopvolger als leidmotief mee dat hij een mens op de troon moest worden. Zoals François Fénelon in de jaren 1690 zijn koninklijke leerling met *Télémaque* – de zoon van Ulysses die met zijn Mentor instructieve reizen maakte in de oudheid – een rolmodel voorhield, zo was *Télémaque* ook voor Catharina het voorbeeld dat ze Alexan-der voorhield een eeuw later. Stoïcijnse principes waren haar mantra. De vorst die de troon besteeg had een hogere roeping en moest zelf ook een beter mens willen worden. Door een merkwaardige combinatie van Byzantijnse tra-dities en de complete canon van achttiende-eeuwse moraalfilosofie werd een beeld van de heerser als aardse god geconstrueerd. Zijn educatie moest niet alleen een ruime kennis en cultuur, maar ook de passende deugden en een nobel karakter bijbrengen, opdat hij het goede zou doen. Alexanders leraar was de Zwitserse filosoof en republikein Frédéric-César de La Harpe. In zijn ogen moest de toekomstige heerser ‘een eerzame man en verlicht burger’ wor-den, die verantwoordelijk was voor het lot van miljoenen mensen. Grote man-nen uit het verleden stonden model, niet de veroveraars, maar de wetgevers, zoals Solon en Marcus Aurelius. Zij bewezen dat vorstelijke distinctie geen natuurlijk gegeven was eigen aan de vorstelijke positie, maar het product van karakter, verdienste en inspanningen. De onderdompeling van de tsaar in de principes van de civiele maatschappij werd aangevuld met een vorm van secu-liere religie, onderwezen door Andrei Samborskii. Die koesterde een per-soonlijk mystiek geloof in de mensheid en benadrukte de rol van religie in de relaties tussen staten, met het oog op het behoud van de vrede. De verhef-fende boodschap van het Evangelie was voor de beperkte geest van Alexan-der echter moeilijk te rijmen met de seculiere geboden over de ‘ware monar-chie’ van Montesquieu die hij opgelepeld kreeg. Catharina legde hem zelfs de *Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen* uit. Alexander dweept met de verlichting en beschouwde zichzelf graag als een weldoener.

Hoewel zijn wortels via zijn moeder en grootmoeder in Duitsland lagen, had de rijzige, beeldschone tsaar Alexander een exotische, bijna sprookjes-achtige uitstraling voor het publiek. Een spiritueel aura dat hij maar al te graag cultiveerde. De engelachtige schoonheid en fysieke charmes van Alexander riepen vergelijkingen met Cupido en Apollo op. Zijn voorbestem-ming voor het hogere kwam al gauw in conflict met zijn ongebreidelde libido. Bovendien verplichtte men hem van kindsbeen af om in een persoonlijk ‘schandearchief’ elke kleine tekortkoming te noteren. ‘Elke dag word ik non-

chalanter, nalatiger, onbekwamer, elke dag ben ik omringd door mensen zoals ik die zichzelf domweg perfect vinden alleen maar omdat ze prinsen zijn', schreef Alexander als dertienjarige aan La Harpe. Door die dagelijkse zelfkastingiging groeide zijn enorme drang om zichzelf én de wereld te verbeteren.²⁹

Duitsland onthaalde de nieuwe charismatische tsaar als een nobele beschermer. Hij belichaamde de hoop voor de toekomst in de strijd tegen Napoleon. Alexander was ervan overtuigd geraakt dat hij een goddelijke roeping had om de wereld te redden. In Midden-Europa zag hij zichzelf als internationale arbiter tegen de expansiedrang van de kleine Corsicaanse parvenu, wiens ster na 1800 snel rijzende was. Voor Anna Fjodorovna betekende het aantreden van haar schoonbroer de redding. Haar moeder Augusta ervoer de breuk met Constantijn als 'de catastrofe uit het Noorden'. Alexander liet Anna toe naar Coburg te reizen, waar ze in oktober 1801, na zes jaar afwezigheid, een ware volkstoeloop veroorzaakte en feestelijk werd ingehaald. Met 'bloedend hart' en 'totaal onwetend over het waarom van de reis', kon Augusta zich aanvankelijk niet op haar dochters terugkeer verheugen. Ze zag het als een jammerlijke speling van het lot, 'de Voorzienigheid had al zoveel doornen op haar stille weg gestrooid'. Het zou nog jaren duren voordat de mater familias de teleurstelling verwerkt had. Toch was het niet de bedoeling dat Anna's afscheid van Rusland en Constantijn definitief zou zijn. In het voorjaar van 1802 liet Alexander aan Augusta weten dat haar dochter in Coburg mocht blijven en op een toereikend levensonderhoud uit Rusland kon rekenen. Er wordt in dit verband een bedrag van 20.000 roebel genoemd, maar het is onduidelijk of Anna/Julie dit bedrag jaarlijks dan wel per kwartaal of maandelijks ontving. In ieder geval was het veel voor Coburg, maar te weinig naar haar zin. Ze was de luxe in Sint-Petersburg gewoon geworden en gaf het geld genereus uit aan jurken, hoeden, juwelen, paraplu's, groene thee en ander lekkers dat naar Coburg werd aangevoerd. Antoinette noemde haar zus onbezonnen en lichtzinnig, een 'schande voor de familie'. Door haar huwelijk met Alexander van Württemberg was Antoinette een tante van Constantijn en een schoonzus van de tsarina-moeder, Sophia Dorothea van Württemberg, de weduwe van Paul I.

Anna Fjodorovna leidde een onafhankelijk leven. Coburg werd gauw te klein voor de Russische grootvorstin. Ze ging op reis naar Berlijn en Praag en stortte zich in het mondaine leven. In juli 1808 vertrok ze in het geheim naar Zwitserland, om er te bevallen van een eerste kind. Edgar Eduard werd geboren in Trub bij Emmental in oktober 1808. Hij groeide op onder de hoede van de plaatselijke dominee en zijn vrouw. Hij kreeg de naam von Löwenfels. Augusta was er het hart van in. Het ongeluk van Julie achtervolgde haar, de reis naar Zwitserland keurde ze af en er waren nog zoveel dingen waarover ze in haar dagboek niet kon schrijven. Ze vond het verschrikkelijk.³⁰

In 1810 keerde Julie terug naar Zwitserland, om er te kuren in Schinznach. In Bern leerde ze in die periode Rudolf Abraham von Schiferli kennen, haar grote liefde en levensgezel, die ook in Leopolds levensverhaal een belang-

rijke rol zal spelen. De officiële scheiding van Constantijn vond pas in 1820 plaats en werd verborgen gehouden voor de publieke opinie. Haar schoonfamilie hield het verzet tegen een echtscheiding bijna twintig jaar vol. Het was vooral de tsarina-moeder Sophia Dorothea van Württemberg of Maria Fjodorovna die aan het tsarenhof een nieuw model van privaat familiegeluk installeerde. Ze realiseerde daarmee een transfer van protestantse en burgerlijke waarden die in koninklijk Pruisen opgang maakten, een essentieel westers model, dat in Rusland met veel meer zin voor spektakel werd opgevoerd. Aan haar zonen Alexander en Constantijn was het belang van huwelijksgeluk en -trouw niet besteed, de invloed van hun libertijnse grootmoeder was ook in seksueel opzicht erg sterk. De jongere grootvorst Nicolaas werd er echter mee opgevoed en zou later als monarch, net als zijn schoonvader Friedrich Wilhelm III, een toonbeeld worden van degelijkheid, familiewaarden en religieuze eenvoud.

De levenswandel van haar oudste zonen was een bron van kommer en kwel voor Maria Fjodorovna. Toen Constantijn in 1803 een eerste keer te verstaan gaf dat hij wilde scheiden van Julie, reageerde ze met een uitbrander. De tsaren moesten het goede voorbeeld geven. Als de mensen de naam van de grootvorstin niet langer hoorden uitspreken tijdens de mis, zou de kleinste boer, tot in de verste uithoek van het land, weet krijgen van de scheiding. Aangezien men de motieven voor de breuk niet zou kennen, zou het respect voor het huwelijkssacrament aangetast worden. Men zou denken dat het geloof van de tsaren minder was dan dat van het volk. Dat zou volstaan om het geloof in God en in de vorst te doen verminderen. De broer van de tsaar had een voorbeeldfunctie voor alle onderdanen! Een scheiding zou rampzalige gevolgen hebben voor de publieke moraal en een gevaarlijke verleiding betekenen voor de hele natie.³¹ In een reusachtig land zonder persvrijheid en zonder nationale liberale kranten was het nog steeds het medium kerk dat over het grootste publieksbereik beschikte. Alleen bij een officiële scheiding werd de naam van de grootvorstin verwijderd in de liturgie. Tot zolang kon de tsarenfamilie de schijn ophouden, ook al was het paar feitelijk gescheiden. Constantijn Pavlovich moest begrijpen dat alleen onwankelbare deugd de vorsten toeliet het volk te overtuigen van hun superioriteit, wat in combinatie met een eerbiedig respect de rust in het rijk verzekerde. Zelfs bij haar overlijden in 1860 werd Julie op uitdrukkelijk bevel van Alexander II nog als grootvorstin Anna Fjodorovna en weduwe van Constantijn in de kranten vermeld.

Zoals de tsarina-moeder een stokje stak voor een officiële scheiding, sloeg de grootvorstin even hardnekkig gedurende twintig jaar elke verzoeningspoging af. Ze weigerde naar Rusland terug te keren. Ook haar opportunistische jongste broer Leopold deed pogingen om de eer van de Coburgs te redden, in het besef dat een hereniging weinig duurzaam zou zijn. Ondertussen had zijn familie al ruimschoots de vruchten geplukt van de dynastieke band met de Romanovs. Julie bleef trouwens een hoge apanage ontvangen. De feitelijke scheiding van zijn zus zou overigens geen afbreuk doen aan de grote vriend-

schap van Leopold met Alexander en Constantijn. Vriendschap als informele, persoonlijke en affectieve relatie tussen jongemannen, was een belangrijk element in de opvoeding aan het tsarenhof geweest. Het bracht het gelijkheidsprincipe in hun politieke relaties en appelleerde aan literaire idealen. Voor Leopold opende de blijvende Russische connectie deuren, die anders onverbiddelijk gesloten waren gebleven voor een prins van zijn allooi.

De kinderjaren van een rozenprins³²

Goed en wel terug uit Sint-Petersburg ontsloeg Augusta eind 1795 haar temperamentvolle min, madame Weichselbaum, die jarenlang trouwe dienst had geleverd. De kindermeid werd in hoge mate verantwoordelijk geacht voor de negatieve karakterontwikkeling van erfopvolger Ernst. De jongste telg, Leopold, werd met zijn vijf jaar oud genoeg bevonden om het voortaan zonder haar te stellen. Tussen Weichselbaum en Leopolds grootmoeder Sophie, die voor strenge regelmaat was, had het altijd al gebotst. De hertogin-grootmoeder vond dat baby's niet te lang borstvoeding moesten krijgen. Zo vroeg mogelijk discipline in slapen en waken, 's ochtends in de eerste plaats een wasbeurt en op gezette tijdstippen eten krijgen, zo hoorde het volgens haar. Madame Weichselbaum stelde zich meer in op de momentane behoeften van de kinderen en gaf bijvoorbeeld elk uur van de dag en ook 's nachts de borst zodra ze erom vroegen. Augusta van haar kant twijfelde vooral aan haar eigen opvoedingstalenten. In haar dagboek tekende ze onder het kopje 'zelfonderzoek' ongeduld en nalatigheid op als haar voornaamste gebreken. Het vervullen van haar heilige plicht werd erdoor gehinderd. Ze kon voor kleinigheden uitvaren en gaf zo het slechte voorbeeld, terwijl ze naliet de vele kansen te grijpen om haar jonge zieltjes het goede en juiste te tonen. Augusta smeekte God dat hij haar zou helpen haar ongelukzalige nalatigheid te overwinnen voor de toekomst, wanneer haar opgroeiende kinderen daadwerkelijk toezicht nodig hadden. Ze was er zich pijnlijk van bewust hoe belangrijk het was zich als moeder met haar kinderen bezig te houden, maar zag dat niet als een vanzelfsprekendheid, eerder als een opdracht, een offer zelfs.

Over de opvoeding van de drie oudste dochters – Sophie, Antoinette en Julie – is weinig bekend. Ongeacht geslacht of leeftijd kregen de kinderen huisonderwijs. Vader Franz was vooral bekommerd om het godsdienstonderricht, uit de lutherse geloofsleer werden immers ook de 'levensplichten' afgeleid. In zijn testament drukte Franz zijn vrouw Augusta op het hart dat ze hun kinderen verder tot 'echt godsvruchtige en goede, tevreden mensen' moest opvoeden, 'matige en sobere mensen', die met weinig tevreden waren en die hun christenplicht deden om de wereld in een klein paradijs te herscheppen. Ze moesten 'goede aarde- en hemelburgers en -burgeressen worden'. Franz schiep zelf een groot plezier in de kleine dingen om zich heen. De vele vreugden die God te bieden had, mochten niet onbenut blijven. Zijn familie en zijn tuin waren zijn leven. Leopold ging drie keer per week met hem wandelen en kreeg zo van kindsbeen af zijn liefde voor de natuur mee.

De jongen kende de naam van elke boom, verzamelde planten voor zijn herbarium, trok de velden in met zijn rugzak, tuinierde ook als kind. Franz scherpte Leopolds wetenschappelijke geest en bracht hem de principes van de botanica, de geologie en de astronomie bij. 's Zomers ging de familie naar het kasteel van Rosenau bij Coburg, waar Leopold zich in de rozenvallei amuseerde met zijn tortelduiven waarop hij dol was. Het prinsje met de wakere bruine ogen en de blonde krullen groeide op tot een grote slanke jongeman, romantisch en scherpzinnig. Hij ondertekende zijn brieven aan zijn twaalf jaar oudere zus Sophie met 'Leopold, marquis de la Rosière' en liet een zegel met drie rozenknoppen vervaardigen.³³ Leopold had een boekhoudkundige geest en was zeer zuinig, op het vrekke af. Als jongen noteerde hij al zijn inkomsten en uitgaven in een boekje: het zakgeld dat hij voor Nieuwjaar en zijn verjaardag kreeg, de duiven die hij verkocht, de kersen en kastanjes die hij kocht, het geld dat hij verloor met spelletjes.³⁴

Tot de zomerse genoegens behoorde ook een verblijf van enkele dagen of zelfs weken in een van de kuuroorden in de omgeving, Wilhelmsbad, Karlsbad en Töplitz. Een heilzaam bad in het geneeskrachtige water van een bron werd eind achttiende eeuw een mondain tijdverdrijf van de vorsten, de adel en de welgestelde burgerij. Franz en Augusta namen er met graagte aan deel. Elke avond werd in de badplaatsen een theaterstuk opgevoerd en waren er bals en concerten. De kinderen werden van jongs af aan meegetroond. Ze waren thuis in de wereld van kunst en cultuur. Twee tot drie keer per week kregen ze zangles van Georg Laurenz Schneider, die later hofkapelmeester zou worden. Leopold begon zelf naar het theater te gaan vanaf zijn vijftiende, de leeftijd dat hij ook zorg ging besteden aan zijn uiterlijk.

De leraren van de prinsen waren meestal geestelijken, middelmatige geesten die ook lesgeven aan het Gymnasium Casimirianum in Coburg. Het aantal leerlingen was er tijdens de achttiende eeuw fel teruggelopen: van meer dan honderd naar slechts veertig in 1799. De eerste onderwijzer van Ernst en Ferdinand was Gotthold Siegmund Jenichen, die aan de universiteit van Leipzig gestudeerd had en Franz al enkele jaren kende. Hij was in dienst van 1791 tot 1795, tussen Ernsts zevende en twaalfde jaar, maar hij zou zich blijvend met de opvoeding van de Coburgkinderen inlaten. Ook Leopold, die pas geboren was toen hij aankwam, zou nog met hem te maken krijgen. Franz vond in Jenichen een gelijkgestemde ziel in religieuze kwesties. Ook de vrijmetselarij kwam aan bod in hun correspondentie, met dien verstande dat Jenichen er nogal overspannen mystieke en kabbalistische opvattingen op na hield.

In 1800 blikte hij in een *Erziehungsgeschichte* terug op zijn tijd als onderwijzer in Coburg. Zijn uitgebreide briefwisseling geeft een beter beeld van de manier waarop hij zijn pedagogische principes in de praktijk bracht en botste met Franz en Augusta. Voor Jenichen was de doop van de zuigeling het punt waarop de hele opvoeding teruggebracht kon worden, het verbond met God werd dan gesloten. Het geestelijke had het overwicht op het lichamelijke,